

วิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น*

Homeless way of life in Khon Kaen City Municipality, Khon Kaen Province

คณิน เชื้อดวงผุย (Kanin Chueduangpuy)**

อนุวัฒน์ พลทิพย์ (Anuwat Pontip)***

วิบูลย์ วัฒนนามกุล (Viboon Wattananamkul)****

สุภณัย ประเสริฐสุข (Supanai Prasertsuk)*****

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปและวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก มีหน่วยในการวิเคราะห์ คือ ระดับปัจเจกบุคคล ใช้วิธีการลงพื้นที่สำรวจสถานที่ที่คนไร้บ้านอาศัยอยู่ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะในจังหวัดขอนแก่น และใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับคนไร้บ้าน จำนวน 20 คน โดยวิธีการเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเฉพาะเจาะจง ผลการวิจัย พบว่า คนไร้บ้านที่พบส่วนใหญ่เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง และมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในภูมิภาคอีสานมากกว่าภูมิภาคอื่น ๆ มีอายุตั้งแต่ 30 ปีจนถึง 61 ปี สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษามากที่สุดและระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ในระดับสูงสุด ส่วนใหญ่เคยสมรสและมีบุตรมาแล้วแต่ได้เลิกรากันก่อนที่จะออกมาเป็นคนไร้บ้าน

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับคนไร้บ้านเพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนเชิงนโยบายและการสร้างพื้นที่ต้นแบบจังหวัดขอนแก่น ทีมวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลการวิจัยเพื่อสร้างการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

This article is a part of body of knowledge development plan for the homeless in supporting policy and building pilot areas in Khon Kaen Province. Researchers aim to distribute research findings to increase awareness and understanding on way of life of the homeless in Khon Kaen Municipality, Khon Kaen Province.

** นักวิจัยและอาจารย์, สาขาวิชาพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม,

E-mail Address: kanincd@hotmail.com.

Researcher and lecturer, Division of Social Development and Environment, Faculty of Liberal Arts and Science, Nakhon Phanom University, E-mail Address: kanincd@hotmail.com.

*** นักวิจัยและอาจารย์, สาขาวิชาพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม,

E-mail Address: ae_cdtku@hotmail.com.

Researcher and lecturer, Division of Social Development and Environment, Faculty of Liberal Arts and Science, Nakhon Phanom University, E-mail Address: ae_cdtku@hotmail.com.

**** นักวิจัยและอาจารย์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาเภสัชศาสตร์สังคมและการบริหารคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น,

E-mail Address: Viboon@kku.ac.th.

Researcher and lecturer, Assist. Professor Dr., Division of Social and Administrative Pharmacy, Faculty of Pharmaceutical Sciences, Khon Kaen University, E-mail Address: Viboon@kku.ac.th.

***** นักวิจัยและเภสัชกร, กลุ่มงานคุ้มครองผู้บริโภคและเภสัชสาธารณสุข สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดหนองบัวลำภู,

E-mail Address: spras77@hotmail.com.

Researcher and Pharmacist, Consumer Health Protection and Public Health Pharmaceutical Group, Nongbualamphu Provincial Public Health Office, E-mail Address: spras77@hotmail.com.

วิถีชีวิตของคนไร้บ้านจะอาศัยในพื้นที่สาธารณะในตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น ได้แก่ สถานีขนส่งจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ 1 สวนสาธารณะรักษานุสรณ์ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลเจ้าพ่อตลาดรถไฟ ศาลาภายในสวนสาธารณะต่าง ๆ และเพิงพักในพื้นที่สาธารณะ และจะใช้ห้องน้ำในสถานที่สาธารณะต่าง ๆ คนไร้บ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเก็บของเก่าหรือเก็บขยะขายมากที่สุด รองลงมา คือ รับจ้างและงานบริการทั่วไป ซึ่งมีรายได้ต่อวันไม่แน่นอน คนไร้บ้านมีรูปแบบการบริโภคอาหารหลากหลาย ทั้งการขอข้าววัดรับประทาน การทำงานล้างจานหรือจัดโต๊ะแลกข้าวแกง การรอรอกทาน การรับบริจาคข้าว/น้ำดื่มจากผู้ใจบุญที่สัญจรผ่านไปมา การซื้อรับประทานเองหรือการอดข้าวและน้ำในบางมื้อหรือหลายมื้อ สุขภาพของคนไร้บ้าน พบว่า หลายคนที่มีปัญหาด้านสุขภาพ คือ การมีโรคประจำตัวและโรคเจ็บป่วยทั่วไปทั้งก่อนและหลังจากออกมาเป็นคนไร้บ้าน และรักษาตนเองด้วยการซื้อยาแผนปัจจุบันรับประทานเองหรือกลับไปรับยาตามโรงพยาบาลในภูมิลำเนาเดิม ซึ่งเข้าถึงสิทธิการรักษาเพียงส่วนน้อยเท่านั้น บางส่วนเลือกดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์เพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วย คนไร้บ้านมีวิธีการผ่อนคลายชีวิตประจำวันด้วยการดูหนังกลางแปลง ฟังเพลงหรือธรรมะจากวิทยุ การเล่นสนุกเกอร์ การนอนพักผ่อน ซึ่งพบภาวะเครียดหรืออยู่กับความทุกข์ค่อนข้างน้อย ด้านความต้องการและแผนการใช้ชีวิตของคนไร้บ้านในอนาคต พบว่ามี 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มที่อยู่กับปัจจุบันและมองไม่เห็นอนาคต 2) กลุ่มที่ต้องการมีชีวิตอยู่ในสถานที่แบบเดิม 3) กลุ่มต้องการมีอาชีพ มีรายได้และที่พักเป็นหลักแหล่ง และ 4) กลุ่มมีอาชีพ มีรายได้และไม่ต้องการความช่วยเหลือ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย คือ กระบวนการช่วยเหลือและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไร้บ้านควรมีความเฉพาะเจาะจงในแต่ละกลุ่มตามความสอดคล้องของวิถีชีวิต เพื่อให้คนไร้บ้านสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในปัจจุบันหรือหลุดพ้นจากความเป็นคนไร้บ้านในอนาคต ซึ่งอาจแตกต่างกันเฉพาะรายกรณี

คำสำคัญ: วิถีชีวิต คนไร้บ้าน

Abstract

This research article aimed to study general information and homeless way of life in Khon Kaen City Municipality, Khon Kaen province by qualitative method in individual unit. The researcher surveyed homeless places in public areas in Khon Kaen and interviewed 20 homeless people deeply by specific random. The results of the research were revealed as follows: The majority of homeless people are male. They live in Northeast more than other regions. Age of homeless people is between 30-61 years old. The majority of them graduated primary schools. The highest education is high vocational certificate. The majority of homeless people used to get married and had their children but broke up before being homeless people.

The way of life of homeless people have been lived in public places in Khon Kaen city such as The first bus terminal, Ratchadanusorn public park, Khon Kaen city pillar, Train market pillar, other public pavilions and shelters in public places. They used public restrooms. The majority of homeless people are garbage men. Minority of them are general contractors. Their earnings per day are instability. They have many methods to find something to eat such as taking food from temples, washing dishes or serving food to get some food, waiting for alms canteens, bagging from passers-by, purchasing by themselves or being famished some meals or several meals. Their health found that they had some general health problems both before and after being homeless people. They buy medicines or get them from their hometown's hospitals whose rights are minority. Some drunk alcohol for relieving their illnesses. They relaxed by watching out door movies, listened to music or Dhamma from the radio, playing snooker or sleeping. They have a little stresses. Their needs and future plans found 4 groups: 1) being in the present time not in the future 2) staying in the same places 3) need to have occupations, earnings and houses 4) having their own occupations and not need to request any helps. The suggestion is assistant and development quality process should specific in each group following their ways of life in order to develop their qualities of life in the present time or release themselves from being homeless in the future which are different in individual development.

Keywords: Way of life, Homeless people

บทนำ

ปัจจุบันการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะตามหัวเมืองใหญ่ ๆ จังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจค่อนข้างมาก โดยในปี พ.ศ.2555 ผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดขอนแก่น (Gross Provincial Products: GPP) มีมูลค่าเท่ากับ 186,432 ล้านบาท และมีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว (Per Capita GPP) เท่ากับ 107,065 บาทต่อปี (คณะทำงานจัดทำผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่น, 2557) ขณะที่ในปี พ.ศ.2547 ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดตามราคาประจำปีเท่ากับ 93,643.3 ล้านบาท และมีผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อคนประมาณ 56,141 บาทต่อคน (สำนักงานจังหวัดขอนแก่น, 2547) เห็นได้ว่าทั้งผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่น และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่นต่อหัวประชากรเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวในช่วงเวลา 9 ปีที่ผ่านมา

การพัฒนานี้ส่งผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและการใช้ชีวิตของคนในสังคม และท่ามกลางการพัฒนาทางเศรษฐกิจนี้ก็มีคนจำนวนหนึ่งที่หลุดออกจากกรอบการพัฒนา กลายเป็นคนเร่ร่อนไร้บ้าน ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2558 มีการสำรวจคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น พบว่า มีคนเร่ร่อนไร้บ้านอาศัยอยู่ตามพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ จำนวน 136 คน และพบปัญหาที่กระทบต่อการมีคุณภาพชีวิตที่หลาย

ประการ เช่น การพักอาศัยอยู่ตามที่สาธารณะต่างๆ การไม่มีบัตรประชาชนร้อยละ 41.2 ภาวะการว่างงาน ร้อยละ 19.1 ความเจ็บป่วยและการพิการ ร้อยละ 14.7 การดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ประจำทุกวัน ร้อยละ 32.5 การมีอาการผิดปกติทางจิต/วิกลจริต ร้อยละ 2.2 เป็นต้น ซึ่งสะท้อนถึงการมีคุณภาพชีวิตประจำวันที่ไม่ดีนัก (พรทิพย์ จอมพุก และรณภูมิ สามัคคีคารมย์, 2558)

ที่ผ่านมามีงานวิจัยจำนวนหนึ่ง เช่น โลกของคนไร้บ้าน ของ บุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) หรืองานชิ้นอื่น ๆ ที่พยายามทำความเข้าใจต่อคนไร้บ้านในประเทศไทย แต่ความเข้าใจผิด ๆ ต่อคนไร้บ้านก็ยังคงพบเห็นได้ทั่วไปในหลายมุมมองและประเด็น เช่น คนไร้บ้านเป็นคนพิการและมีปัญหาทางจิต คนไร้บ้านเป็นคนต่างด้าว คนไร้บ้านเป็นคนไม่มีบ้าน ไม่มีครอบครัว คนไร้บ้านไม่มีศักยภาพในการทำมาหากิน คนไร้บ้านมองอเห่า รอรับแต่ความช่วยเหลือ การเป็นคนไร้บ้าน เกิดจากความยากจน คนไร้บ้านเป็นคนอันตราย สิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาคนไร้บ้านคือบ้านและอาชีพเท่านั้น เป็นต้น (อนรรฆ พิทักษ์ธานิน และคณะ, 2559) ความเข้าใจเหล่านี้เป็นจริงเพียงบางส่วน แต่คนจำนวนไม่น้อยก็ยังเหมารวมว่าคนไร้บ้านส่วนใหญ่ยังมีลักษณะดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องสร้างการรับรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องจากข้อเท็จจริงในสนามต่อไป

ข้อมูลจากการสำรวจสถานการณ์คนไร้บ้านทั้งในเขตเทศบาลนครขอนแก่นและในกรุงเทพมหานคร ทำให้เห็นภาพรวมของคนไร้บ้านได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม การสำรวจมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถดึงข้อมูลเชิงลึกออกมาได้ ทำให้ความเข้าใจบางอย่างยังจำกัดอยู่ เช่น การสำรวจในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ถามว่าต้องการที่พักชั่วคราวเพื่อตั้งหลักชีวิตหรือไม่ มีคนไร้บ้านตอบว่า “ไม่ต้องการ” ร้อยละ 19.9 (27 คน) ซึ่งหากดูคำตอบของผู้ที่ตอบว่าไม่ต้องการ พบว่า มี 4 คนที่ให้เหตุผลว่ามีบ้านอยู่ในชุมชนแออัด และอีก 5 คนต้องการกลับไปอยู่กับครอบครัวเดิม อย่างไรก็ตาม หากหัก 9 คนนี้ออก จะได้ผู้ที่ไม่ต้องการที่พักชั่วคราว ร้อยละ 13.3 (18 คน) ซึ่งไม่ทราบถึงเหตุผลเชิงลึกกว่าทำไมถึงไม่ต้องการที่พักชั่วคราว ส่วนการสำรวจข้อมูลคนไร้บ้านในกรุงเทพฯ ปี พ.ศ. 2559 (อนรรฆ พิทักษ์ธานิน และคณะ, 2559) พบว่า คนไร้บ้านที่สำรวจดื่มสุรา ร้อยละ 41.0 โดยส่วนใหญ่ดื่มวันละ 1-2 แก้ว สัปดาห์ละ 2-3 วัน และดื่มเบียร์ ร้อยละ 21.0 โดยดื่มวันละ 1 ขวดหรือ 1-2 กระป๋อง แต่ไม่บ่อยเท่าสุรา ทั้งนี้ การสำรวจดังกล่าวไม่ได้อภิปรายว่าการดื่มสุราหรือเบียร์ เป็นปัจจัยหรือมีส่วนในการทำให้กลายมาเป็นคนไร้บ้าน หรือเพราะได้กลายมาเป็นคนไร้บ้านแล้วทำให้เขาดื่มสุราหรือดื่มเบียร์ ซึ่งมีความไม่ชัดเจนในแง่ข้อสรุปภาพรวมเกี่ยวกับเรื่องนี้

การวิจัยในครั้งนี้จึงสนใจและต้องการศึกษาเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับวิถีชีวิตคนไร้บ้านที่จะทำให้ผู้วิจัยและผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจว่าคนไร้บ้านเป็นใคร/มาจากไหน ทำไมถึงกลายมาเป็นคนไร้บ้าน ก่อนมาเป็นคนไร้บ้านมีปัญหาอะไรในชีวิตหรือไม่/อย่างไร ชีวิตประจำวันของคนไร้บ้านทำอะไรบ้าง ปัจจุบันตอนเป็นคนไร้บ้านมีปัญหาอะไรในชีวิตหรือไม่/อย่างไร มีความคิดเห็นอย่างไรต่อการช่วยเหลือแบบต่าง ๆ จากหน่วยงาน ความคาดหวังในชีวิตของคนไร้บ้านมีอะไรบ้าง เคยกลับไปเยี่ยมญาติที่บ้าน/ครอบครัวเดิมหรือไม่/อย่างไร เคยกลับไปเป็นดำเนินชีวิตแบบเดิมปกติที่ไม่ใช่คนไร้บ้านหรือไม่ มุมมองจากครอบครัวต่อคนไร้บ้านเป็นอย่างไร คนไร้บ้านเองต้องการออกจากความเป็นคนไร้บ้านหรือไม่ ถ้าต้องการออกจากความเป็นคนไร้บ้านควรเป็นแบบไหน ปัจจัยที่มีผลต่อการผลักดันให้คนเมืองและคนชนบทเป็นคนไร้บ้านแตกต่างกันหรือไม่/อย่างไร ความเข้าใจที่ถูกต้องถึงวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในแง่มุมต่าง ๆ เป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐาน ที่จะเป็นตัวกำหนดทัศนคติของคนทั่วไปที่มีต่อคนกลุ่มนี้

และยังเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถใช้วางแผนในการทำงานกับคนไร้บ้าน หรือแม้กระทั่งกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงที่จะกลายเป็นคนไร้บ้านได้

ข้อเท็จจริงและความเข้าใจต่อกลุ่มคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่นข้างต้น ส่วนหนึ่งได้จากการเรียนรู้จากการวิจัยที่ผ่านมาทั้งจากในประเทศและต่างประเทศ แต่การทำวิจัยใน “พื้นที่” จังหวัดขอนแก่นก็ยังมี ความจำเป็น ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตและบริบทที่ไม่เหมือนกับงานวิจัยที่มีมาก่อนหน้านี้ และช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันที่อาจจะมีผลต่อความเป็นคนไร้บ้านได้ ดังนั้น งานวิจัยและบทความวิจัยชิ้นนี้ต้องการนำเสนอให้เห็น ภาพข้อมูลทั่วไปและวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น เพื่อสร้างการรับรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับคนไร้บ้านแก่บุคคลในสังคมสาธารณะต่อไป

คำถามการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องการวิจัย จึงมีคำถามการวิจัยหลัก คือ “วิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น เป็นอย่างไร”

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
2. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

เมื่อกล่าวถึงคนไร้บ้าน คำที่มักจะพูดถึงร่วมด้วย คือ คนเร่ร่อน คนจรจัด คนไร้ที่พึ่ง คนขอทาน คำเหล่านี้ในสายตาคนส่วนใหญ่ มีความหมายในทางลบ และมักมีภาพว่าเป็นคนที่อันตราย สกปรก ติดเหล้า ติด ยาเสพติด เป็นขี้คุก ขี้ขโมย ขี้เกียจ ไม่ยอมทำงาน ภาพที่สังคมติดราให้กับคนกลุ่มนี้ต้องยอมรับว่ามีส่วนที่เป็นจริง แต่บางส่วนไม่ได้เป็นอย่างที่สังคมไปตัดสินแบบเหมารวม การไปตีตราแบบเหมารวมนี้ สร้างความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องกับคนกลุ่มนี้ และที่สำคัญเป็นอุปสรรคต่อการเข้าใจ การรับทราบปัญหาและการมีส่วนร่วมในการป้องกัน หรือแก้ปัญหาเหล่านี้ เมื่อสืบค้นข้อมูลพบว่านอกจากการให้ความหมายของคำว่า “คนไร้บ้าน” แล้ว ก็มักจะพบ การให้ความหมายของคำอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย ดังนี้

การไร้บ้าน หมายถึง สภาพของคนที่ไม่ได้อยู่หรือผู้ที่ไม่สามารถหาที่อยู่เป็นของตนเองได้ (นฤพนธ์ ด้วง วิเศษ, ม.ป.ป.) หรือบุคคลที่ออกมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะหรือบนท้องถนนเป็นที่พักอาศัยอันเนื่องมาจากการถูกไล่ ที่ดินที่เป็นที่พักอาศัย ไม่มีที่ดินทำมาหากิน (มูลนิธิอิสรชน, ม.ป.ป.) หรือ กลุ่มคนที่ไร้ที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยหรือมี ที่กำบัง (Rootlessness) และสามารถพบได้บนพื้นที่สาธารณะ หรือพื้นที่ที่ตอบสนองความต้องการของคนไร้ที่ อยู่อาศัย อาทิ ศูนย์พักพิง หรือสถานที่แจกอาหารและไม่อิงอยู่กับช่วงเวลาของการกลายเป็นคนไร้บ้าน (อนรรฆ พิทักษ์ธานิน และคณะ, 2559)

นอกจากนี้ยังมีคำสำคัญอื่น ๆ ที่อาจหมายรวมถึงคนไร้บ้าน อาทิ คนไร้ที่พึ่ง ซึ่งหมายถึง บุคคลซึ่งไร้ที่ อยู่อาศัยและไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ และให้รวมถึงบุคคลที่อยู่ในสภาวะยากลำบากและไม่อาจพึ่งพา บุคคลอื่นได้ (พระราชบัญญัติการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง, 2557) หรือคำว่า คนเร่ร่อน ซึ่งหมายถึง บุคคลที่ออกมาใช้

ชีวิตในที่สาธารณะหรือบนท้องถนนเป็นที่อยู่อาศัย มักจะอยู่ตามจุดต่าง ๆ เช่น สนามหลวง สะพานพุทธ หัวลำโพง หมอชิต สวนลุมพินี ได้ทางด่วนหรือได้สะพานต่าง ๆ สถานที่อยู่ของคนเร่ร่อนจะอิงอยู่กับแหล่งหากิน เช่น สถานีรถไฟโดยสาร ตลาดหรือแหล่งท่องเที่ยวสาเหตุที่คนออกมาเร่ร่อน สาเหตุพบว่ามาจากการตกงาน ปัญหาครอบครัว ความพิการไม่สามารถดูแลตนเองได้ เร่ร่อนตามพ่อแม่และชอบใช้ชีวิตอิสระ (มูลนิธิอิสรชน, ม.ป.ป.) เป็นต้น

ในต่างประเทศเองก็มีการกล่าวถึงสถานะของการเป็นคนไร้บ้านไว้เช่นเดียวกัน อาทิ คนไร้บ้าน (homelessness) คือ สภาวะที่หลุดออกจากสังคม ซึ่งมีลักษณะหมดหรือลดน้อยลงของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยง คนที่อยู่อาศัยกับกับเครือข่ายความสัมพันธ์โครงสร้างสังคม (Bahr, 1973 in Ravenhill, 2008) หรือคนไร้บ้าน อาจมีความหมายครอบคลุมใน 3 ลักษณะ (Ravenhill, 2008) ได้แก่ 1) Roofless คือ ไร้หลังคาคุ้มหัว ได้แก่ คนที่นอนตามถนน ที่นั่ง สวนสาธารณะ ใต้ต้นไม้ คนทั่วไปมักเรียกพวกนี้ว่า homeless แต่ไม่ทุกคนที่เป็น roofless ที่บอกว่าตัวเองเป็น homeless ก็ได้ 2) Houseless โดยทั่วไปมักเรียกว่า homeless แต่ถ้าให้ความหมายแบบเคร่งครัด (และอาจจะถูกใช้เพื่อพิจารณาว่าคนใดเข้าข่ายที่จะมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือ) ก็จะหมายถึง คนที่อยู่ตามชายคา รถ เตินท์ ซึ่งไม่ใช่ roofless และ 3) Precariously housed คือ มีบ้านที่ไม่มั่นคง เป็นคนที่อาศัยในที่พักราคาประหยัด (hostels), พื้นที่บุกรุก (squats), โรงแรมขนาดเล็ก, ที่พักชั่วคราว (temporary accommodation), อาศัยบ้านเพื่อน (friends' floors), พื้นที่แออัด (overcrowded accommodation), และผู้ถูกไล่ที่

นอกจากนี้ หากพิจารณาการให้ความหมายของการเป็นคนไร้บ้าน (Homelessness) ในแต่ละประเทศก็พบว่ามีความหมายคล้ายกันในภาพรวม แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียด ขึ้นกับลักษณะสังคมและวัฒนธรรม กฎหมายหรือบริบทอื่น ๆ ในแต่ละประเทศ ดังนี้

องค์การสหประชาชาติ โดย Department of Economic and Social Affairs ได้ให้ความหมายของครอบครัวไร้บ้านว่าเป็นครอบครัวที่ไม่มีที่พักอาศัย (shelter) แต่อาศัยหลับนอนตามท้องถนนหรือสถานที่อื่น ๆ นอกจากนี้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญการสำมะโนประชากรและที่อยู่อาศัย (Population and Housing Censuses) ได้ให้แบ่งประเภทของการเป็นคนไร้บ้าน 2 ลักษณะ ดังนี้ 1) Primary homelessness (or rooflessness) คือ ผู้ที่พักอาศัยอยู่ตามถนน ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง และ 2) Secondary homelessness คือ ผู้ที่ไม่มีที่อยู่อาศัยตามปกติ แต่เคลื่อนย้ายบ่อยระหว่างที่พักหลายประเภท รวมถึง ที่พักที่จัดไว้ให้คนไร้บ้าน ผู้เชี่ยวชาญได้ออกตัวว่าการแบ่งประเภดังกล่าวนี้ไม่ได้ครอบคลุมความหมายของคนไร้บ้านอย่างครบถ้วน (Homelessness, 2017) ส่วนประเทศแคนาดา โดย Canadian Observatory on Homelessness ได้ให้คำจำกัดความของการเป็นคนไร้บ้านว่าเป็นสถานการณ์ที่บุคคลหรือครอบครัวที่ปราศจากที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ถาวรและเหมาะสมหรือไม่มีแนวโน้มช่องทางหรือศักยภาพที่จะได้มันมา (Canadian Observatory on Homelessness, 2012)

ในสหรัฐอเมริกา Health centers ได้ให้ความหมายคนไร้บ้านว่า เป็นบุคคลที่ปราศจากที่พักอาศัย รวมถึงบุคคลที่ได้พักอาศัยยามค่ำคืนในที่พักชั่วคราวที่ดูแลโดยรัฐหรือเอกชน และบุคคลที่อาศัยในที่พักเพื่อรอส่งต่อ และหมายถึงบุคคลที่ไม่มีที่พักถาวร โดยอาจใช้ชีวิตอยู่บนท้องถนน ในที่พักชั่วคราว ในบ้านร้าง ในยานพาหนะ หรืออยู่ในลักษณะไม่ถาวร ไม่มั่นคง นอกจากนี้คนไร้บ้านยังหมายถึงบุคคลที่ไม่มีศักยภาพที่จะคงไว้

ซึ่งการมีที่อยู่อาศัย หรือจำยอมต้องพักอาศัยกับเพื่อน และเปลี่ยนไปอาศัยกับเพื่อนคนอื่นต่อไป หรือกับญาติๆ นอกจากนี้ คนไร้บ้านหน้าใหม่ยังหมายถึงคนที่ออกจากคุกหรือโรงพยาบาลและไม่สามารถหาที่อยู่อาศัยถาวรได้ ในขณะที่ Department of Housing and Urban Development (HUD) ซึ่งเป็นองค์กรที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกา สนับสนุนงบประมาณเช่นกัน ได้ให้ความหมายของการเป็นคนไร้บ้านว่า เป็นคนที่ปราศจากที่พักอาศัยที่แน่นอน ปกติ และเพียงพอในยามค่ำคืน คนที่อาศัยอยู่ในสถานที่สาธารณะหรือของเอกชนที่ไม่ได้ออกแบบมาเพื่อเป็นที่พักตามปกติ ได้แก่ รถยนต์ สวนสาธารณะ บ้านร้าง สถานิธรโดยสารหรือรถไฟ สนามบิน พื้นที่สำหรับตั้งแคมป์ คนที่อาศัยในที่พักรั่วครวที่ดำเนินการโดยรัฐหรือภาคเอกชน คนที่พักอาศัยในที่พักรั่วครวสถานที่ที่ไม่ได้ตั้งใจให้คนอาศัย หรือคนที่ออกจากที่พักอาศัยชั่วคราว คนหรือครอบครัวที่มีแนวโน้มว่าจะสูญเสียที่อยู่ในระยะเวลาอันสั้น เช่น ถูกคำสั่งศาลไล่ออกจากที่อยู่ และไม่มีที่อยู่อาศัยรองรับ และไม่มีทรัพยากรหรือเครือข่ายที่จะช่วยเหลือเรื่องที่อยู่อาศัย เป็นต้น (National Health Care for the Homeless Council, n.d.)

ประเทศญี่ปุ่นเองไม่มีคำที่เทียบเคียงได้โดยตรงกับคำว่า homeless แต่มีคำเรียก คนเร่ร่อน คนจรจัด คนขี้เกียจ คนไม่เอาถ่าน ต่อมาจึงมีการใช้คำเรียกคนกลุ่มนี้ว่า คนที่ไม่อาศัยแน่นอน ในปี ค.ศ. 2012 ญี่ปุ่นจึงได้ออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคนไร้บ้าน และให้ความหมายคนไร้บ้านว่าหมายถึง ผู้ที่พักอาศัยอยู่ในที่สาธารณะ เช่น สวนสาธารณะ ท้องถนน (Yoshihiro Okamoto et al., 2004)

สำนักงานสถิติแห่งชาติของประเทศออสเตรเลีย ได้ให้คำจำกัดความของการเป็นคนไร้บ้านว่าเป็นสถานะที่บุคคลไม่มีทางเลือกที่จะมีที่พักอาศัยที่เหมาะสม และจะเป็นคนไร้บ้านเมื่อที่พักอาศัยอยู่ มีลักษณะไม่เพียงพอ หรือไม่มีความยั่งยืน หรือพวกเขาไม่สามารถควบคุม เข้าถึงพื้นที่สำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมได้ (Homelessness Australia, 2012)

กล่าวโดยสรุป บทความฉบับนี้ได้นิยามความหมายของคนไร้บ้านเพื่อให้ขอบเขตกลุ่มเป้าหมายมีความชัดเจนไว้ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่ใช้ชีวิตประจำในพื้นที่สาธารณะ กินอยู่หลับนอนระยะเวลาดิตต่อกันตั้งแต่ 1 เดือนขึ้นไป โดยมีสถานะชีวิตลำบากและไร้ที่พึ่ง ในที่นี้ครอบคลุมถึงบุคคลที่อาจประสบหรืออยู่ในภาวะตกงาน มีปัญหาครอบครัว มีภาวะทางจิต ติดสารเสพติด เป็นผู้สูงอายุหรือผู้พิการที่อาศัยอยู่เพียงลำพังในพื้นที่สาธารณะในเขตพื้นที่เทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก มีหน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ตามวิธีการวิจัย คือ ระดับปัจเจกบุคคล ใช้วิธีการลงพื้นที่สำรวจสถานที่ที่คนไร้บ้านอาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะในจังหวัดขอนแก่น และใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (In-depth Interview) ร่วมกับคนไร้บ้านซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัยครั้งนี้ ในการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคลที่วิจัยจะมีรายชื่อของผู้ที่ให้ข้อมูลหลักในประเด็นต่าง ๆ ที่ทีมวิจัยต้องการทราบจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 20 คน โดยใช้วิธีการเลือกสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) ซึ่งทีมวิจัยมีความคุ้นเคยจากการทำงานโครงการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว การเข้าไปพบกับผู้ให้ข้อมูลหลักสามารถสัมภาษณ์เจาะลึกได้ครอบคลุมเนื้อหาที่ต้องการให้มากที่สุด ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้พัฒนาประเด็นคำถามเพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคลจากการทบทวนเอกสาร

และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ข้อมูลทั่วไปของคนไร้บ้านและวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน อาทิ สถานที่พักอาศัย กิจกรรมประจำวัน การประกอบอาชีพ ภาวะสุขภาพ สิทธิหรือสวัสดิการด้านต่าง ๆ ปัญหาและความต้องการของคนไร้บ้าน ทีมวิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นขณะสัมภาษณ์และวิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบทของพื้นที่ที่ทำการวิจัยหลังการสัมภาษณ์เสร็จสิ้น เพื่อวิเคราะห์และหาข้อสรุปตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และจำแนกจัดหมวดหมู่ (Categories) ข้อมูลในการวิเคราะห์จะประกอบขึ้นจากการเก็บรวบรวมข้อมูลบันทึกสนามนำไปสู่การวิเคราะห์เชื่อมโยงปรากฏการณ์ในพื้นที่วิจัย และรายงานผลการวิจัยด้วยวิธีการเชิงพรรณนา (Analysis Descriptive) ตามข้อมูลเชิงคุณภาพที่พบ ซึ่งการอธิบายและตีความหมายจะเป็นไปตามบริบทของพื้นที่และข้อเท็จจริงที่ได้รับจากภาคสนาม รวมทั้งเชื่อมโยงกับวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบการอธิบาย (สุภาคร์ จันทวนิช, 2559) ตลอดจนข้อสังเกตและมูลวิเคราะห์ของทีมวิจัยในการตีความและทำความเข้าใจของทีมวิจัยร่วมด้วย

นอกจากนี้เพื่อให้การวิจัยมีความถูกต้องตามหลักการวิจัยที่ดีและครบถ้วนตามขั้นตอนกระบวนการวิจัยอย่างแท้จริง เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มเปราะบางทางสังคม ซึ่งมีความละเอียดอ่อนสูงกว่าบุคคลปกติทั่วไปในสังคม ทีมวิจัยได้กำหนดแนวทางการวิจัยร่วมกันตั้งแต่ต้นเกี่ยวกับจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ประกอบด้วย ต้องขออนุญาตจัดบันทึกรายละเอียดในระหว่างการสัมภาษณ์เชิงลึกและการบันทึกเสียงหรือการถ่ายภาพ และใช้ชื่อสมมติของผู้ให้ข้อมูลทุกกรณีแทนชื่อและนามสกุลจริงในการวิจัยทุกครั้ง โดยทีมวิจัยได้ตระหนักและให้ความสำคัญต่อการเคารพสิทธิความเป็นมนุษย์ของผู้รับการวิจัยตลอดทุกขั้นตอนการวิจัย รวมทั้งให้ความสำคัญกับกระบวนการวิเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวม ไม่ได้มีการเปรียบเทียบเป็นรายบุคคล และจะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ร่วมวิจัย และเทปบันทึกเสียงหรือสมุดบันทึกต่าง ๆ จะถูกทำลายเมื่อกระบวนการวิจัยสิ้นสุด ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่เกิดจากการกระทำต่อบุคคลเปราะบางทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม และเป็นการให้ความหมายในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งจะพื้นฐานสำหรับการวิจัยเฉพาะมิติในอนาคตต่อไป

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 จะกล่าวถึงข้อมูลทั่วไปของคนไร้บ้าน และส่วนที่ 2 จะกล่าวถึงวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ตามลำดับ ดังนี้

1) ข้อมูลทั่วไปของคนไร้บ้าน

ข้อมูลทั่วไปของคนไร้บ้าน พบว่า คนไร้บ้านเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้โดยภาพรวมส่วนใหญ่เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง โดยเป็นเพศชาย จำนวน 15 คน และเพศหญิง จำนวน 5 คน ภูมิลำเนาเดิมของคนไร้บ้านเป็นคนที่ย้ายถิ่นมาจากภูมิภาคอีสาน ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี เลย บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ สุรินทร์และบึงกาฬ เป็นที่น่าสังเกตว่าคนไร้บ้านบางส่วนแต่เป็นเพียงส่วนน้อยที่มีภูมิลำเนาจากจังหวัดในภูมิภาคอื่น ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร นครสวรรค์ พะเยาและเชียงใหม่ เป็นต้น ทำให้น่าสนใจว่าคนไร้บ้านที่มาจากภูมิภาคอื่นทำไมถึงเลือกจังหวัดขอนแก่นเป็นเป้าหมายปลายทาง ขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้มีเหตุผลหรือสาเหตุของการมาเป็นคนไร้บ้านได้อย่างไรและมีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร

คนไร้บ้านที่พบมีอายุตั้งแต่ 30 ปี ถึงอายุ 61 ปี ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา โดยมีระดับการศึกษาสูงสุด คือ ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) และต่ำสุด คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 มีส่วนน้อยที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจก่อนมาเป็นคนไร้บ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และประกอบอาชีพทำนาหรือเกษตรกรรมอื่น ๆ มีบางรายที่พ่อแม่ฐานะปานกลางถึงค่อนข้างดี เช่น บางรายพ่อทำงานราชการในสำนักงานชลประทาน เป็นต้น แต่ด้วยเหตุที่ต้องย้ายถิ่นตามพ่อบ่และจุดสุดท้ายของการรับราชการ คือ จังหวัดขอนแก่น ทำให้เขาผูกพันและเมื่อตกงานครั้งล่าสุดที่กรุงเทพฯ จึงเลือกจังหวัดขอนแก่นเป็นเป้าหมายปลายทางสุดท้ายเพื่อปักหลักเป็นคนไร้บ้านที่จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น พื้นฐานครอบครัวเดิมของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง บางคนอาศัยบ้านเช่าอยู่หรือเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร ได้แก่ การทำนา ปลูกมัน ปลูกยางพาราหรือปลูกอ้อย เป็นต้น นอกจากนี้คนไร้บ้านบางส่วนมีสถานะกำพร้าพ่อหรือแม่ตั้งแต่เด็ก ทั้งการเสียชีวิตหรือการแยกทางหย่าร้างกัน ส่วนการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน พบว่า คนไร้บ้านบางส่วนเคยมีหรือยังมีที่ดินเป็นของตนเองในภูมิลำเนาเดิมจากการมอบให้เป็นที่ดินมรดกของพ่อแม่ก่อน แต่ปัจจุบันบางส่วนไม่ได้ถือครองในกรรมสิทธิ์นั้นแล้ว เนื่องจากสาเหตุและเหตุผลหลายประการ ได้แก่ พ่อแม่ขายที่ดินตั้งแต่เด็ก ขณะที่คนไร้บ้านยังไม่สามารถจำความได้ ญาติขายแทนกรรมสิทธิ์ของตนเองจากการไม่มีเอกสารที่ดินชัดเจน โฉนดญาติพี่น้องโกงที่ดิน หรือบางรายมอบให้ญาติพี่น้องไว้ทำกินแทนตนในฐานะที่ญาติพี่น้องเป็นผู้ที่เลี้ยงดูพ่อแม่ในช่วงบั้นปลาย เป็นต้น

สถานภาพการสมรสของคนไร้บ้าน พบว่า คนไร้บ้านมีทั้งที่เคยแต่งงานถูกต้องตามกฎหมายมาแล้ว บางรายมีลูกชายหรือลูกสาวร่วมกับสามีหรือภรรยาเดิมที่ถูกต้องร่วมด้วย หรือไม่ได้แต่งงานแต่อยู่ด้วยกัน แต่ในปัจจุบันเลิกกันนานแล้วซึ่งในกลุ่มหลังนี้พบว่ามีความยากลำบากที่สุด แต่จากการสัมภาษณ์สถานภาพสมรสในปัจจุบันสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) โสด/อยู่คนเดียว ไม่เคยแต่งงานมาก่อนเลย ซึ่งบางส่วนให้เหตุผลว่าต้องการมีคู่ครองที่ชัดเจน แต่ปัจจุบันยังไม่ได้คบหาหรือถือว่าเป็นคู่ครอง และบางส่วนต้องการอยู่เป็นโสดอย่างนี้ตลอดไป 2) เคยแต่งงานหรือมีสามี/ภรรยามาหลายคนแต่เป็นหม้าย/หย่าร้าง จากการสัมภาษณ์เป็นที่น่าสังเกตว่าคนไร้บ้านส่วนใหญ่เคยมีสามีหรือภรรยามาก่อนทั้งสิ้น และบางส่วนเคยแต่งงานและ/หรือไม่ได้แต่งงานแต่อยู่ด้วยกันฉันท์สามี/ภรรยามากับคู่ครองจำนวนเฉลี่ย 2-4 คน ซึ่งค่อนข้างเปลี่ยนคู่ครองบ่อยและพบลักษณะแบบนี้จำนวนหลายคน และ 3) ไม่ได้แต่งงานแต่อยู่ด้วยกันกับสามี/ภรรยากับคนไร้บ้านด้วยกันจากการมาพบรักกันที่จังหวัดขอนแก่น

2) วิถีชีวิตของคนไร้บ้าน

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน และเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ 1) ที่พักอาศัยของคนไร้บ้าน 2) อาชีพและรายได้ของคนไร้บ้าน 3) การกินอยู่หลับนอนของคนไร้บ้าน 4) สุขภาพและการเข้าถึงสิทธิในการรักษาพยาบาลของคนไร้บ้าน 5) ความหวังและความฝันของคนไร้บ้าน โดยมีรายละเอียดจำแนกรายหัวข้อ ดังนี้

2.1) ที่พักอาศัยของคนไร้บ้าน

ด้านที่พักอาศัยของคนไร้บ้าน พบว่า คนไร้บ้านอาศัยและใช้ชีวิตปกติทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนคนทั่วไปในสังคม หากแต่แตกต่างเพียงสถานที่ คือ จะอาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะในตัวเมืองขอนแก่นหลายแห่ง ได้แก่ สถานีขนส่งผู้โดยสารจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ 1 (ซึ่งต่อไปนี้จะใช้คำว่า บขส.ขอนแก่น แทน)

ซึ่งพบว่าสถานที่แห่งนี้มีการกระจุกตัวของคนไร้บ้านอยู่จำนวนมากที่สุด นอกจากนี้มีการกระจายอยู่ตามสวนสาธารณะริมน้ำสวนดุสิต ศาลหลักเมืองขอนแก่น สวนสาธารณะประตูเมือง สถานีรถไฟจังหวัดขอนแก่น สวนสาธารณะบึงแก่นนคร สวนสาธารณะหนองยาว ซึ่งหากเป็นช่วงฤดูหนาวและฤดูร้อนมักไม่เป็นปัญหาสำหรับการอยู่อาศัยในพื้นที่สาธารณะในแต่ละแห่ง แต่หากเป็นช่วงฤดูฝนซึ่งดูเหมือนจะเป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากสำหรับคนไร้บ้าน เพราะที่พักรส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่โล่งแจ้ง แต่ด้วยประสบการณ์การเป็นคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะมานานจะรู้จักวิธีการเอาตัวรอดโดยการหลบเข้าไปใช้ชีวิต นอนพักและอาศัยอยู่ภายในตัวอาคารที่มีหลังคาหลบลมหลบฝนได้ดีซึ่งเป็นสถานที่ที่อยู่ใกล้กับสถานที่เดิมที่ตนปักหลักอยู่ เช่น อาคารผู้โดยสารของบขส.ขอนแก่น ศาลาภายในศาลหลักเมืองขอนแก่น อาคารสถานีรถไฟจังหวัดขอนแก่น หรือศาลาตามสถานที่หรือสวนสาธารณะต่าง ๆ ที่พอจะมีขายคาอยู่บ้าง เป็นต้น

คนไร้บ้านส่วนใหญ่จะเข้านอนค่อนข้างเร็วกว่าคนปกติ พบว่า เวลานอนพักโดยเฉลี่ยจะประมาณ 19.00 – 20.00 น. เนื่องจากบางคนดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และมีอาการเมาสุราตั้งแต่ช่วงบ่ายหรือเย็น แต่หลายคนเมื่ออยู่จากการทำงานขายแรงในช่วงกลางวัน ขณะที่บางคนหลับนอนในช่วงประมาณ 22.00-23.00 น. หรือประมาณ 01.00-02.00 น. โดยให้เหตุผลว่าเครียด วิตกกังวลหลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องที่อยู่อาศัยที่เป็นหลักแหล่ง อาชีพหรือรายได้ในแต่ละวันที่ไม่พอเลี้ยงชีพ บางรายมีภาวะคิดถึงบ้านหรือไม่ได้กินข้าวตั้งแต่เช้าทำให้นอนไม่หลับก็มี ในแต่ละวันคนไร้บ้านจะตื่นเช้ากว่าปกติทั่วไปในสังคม โดยส่วนใหญ่จะตื่นในช่วง 02.00 – 04.00 น. โดยประมาณ เนื่องจากอาชีพของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ คือ มีอาชีพเก็บของเก่าหรือเก็บขยะขายมากที่สุด ซึ่งต้องตื่นแต่เช้าเพื่อออกตระเวนเก็บขยะหรือของเก่าเพื่อขายตามเส้นทางเดิม ๆ ที่ตนเองเคยไป แต่รายได้จากการขายขยะไม่แน่นอน นับตั้งแต่เฉลี่ยวันละ 40 บาท ถึงไม่เกิน 300 บาทต่อวัน ขณะที่บางคนเลือกจะสะสมขยะไว้คราวละมาก ๆ แล้วนำไปขายในครั้งเดียว ซึ่งจะได้เงินเป็นก้อนมากกว่า โดยมีสถานที่รับซื้อขยะหลัก ๆ คือ โรงรับซื้อขยะ บริเวณชุมชนเทศบาลฯ ทั้งนี้ คนไร้บ้านหลายคนให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่าการเก็บขยะหรือเก็บของเก่าขายขึ้นอยู่กับภาระ “ของดี” ซึ่งในที่นี้หมายถึง เหล็ก ขวด ทองแดง เป็นต้น ซึ่งมีราคาขายต่อกิโลกรัมที่ค่อนข้างสูง แต่เมื่อสอบถามคนไร้บ้านต่อทัศนคติบุคคลภายนอกในการมองคนที่เลือกอาชีพเก็บขยะหรือของเก่าขาย คำตอบที่ได้จากคนไร้บ้าน คือ อาการรังเกียจ ก่อนจะตอบว่า “คนทั่วไปมองคนเก็บขยะว่าเป็นคนสกปรก เสื้อผ้าไม่ซัก เนื้อตัวก็เหม็น มีคนมองบอยและดูท่าทีเหมือนรังเกียจพวกเรา” (สัมภาษณ์นายหาญ (นามสมมติ) อายุ 43 ปี, 2560)

2.2) อาชีพและรายได้ของคนไร้บ้าน

นอกจากนี้การเก็บขยะและของเก่าขาย คนไร้บ้านยังมีอาชีพรับจ้างทั่วไปซึ่งพบว่าจำนวนรองลงมากจากการเก็บขยะหรือของเก่าขาย เช่น รับจ้างกวาดถนน รับจ้างเฝ้าร้านค้าขายชุดบูชาของเอกชนที่ศาลหลักเมืองขอนแก่น รับจ้างขึ้นของ/ลงของบริเวณตลาดรถไฟหรือรับจ้างในสถานที่ต่าง ๆ ทั่วไปตามแต่นายจ้างจะว่าจ้าง อาทิ ขึ้น/ลงปูน ขนดิน ทบปูน ทาสีบ้าน สร้างรั้ว ซื้อของ ยกสินค้า ล้างจาน ขนสินค้า ล้างห้องน้ำ เฝ้าของในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการรับจ้างทุกอย่างที่มีรายได้ ซึ่งอาชีพรับจ้างนี้จะมีนายจ้างหรือตัวแทนผู้รับเหมามาติดต่อผ่านแกนนำหรือหัวหน้าคนไร้บ้านประจำโซนเป็นช่วง ๆ ครั้ง ๆ ไป แล้วแต่จะมีงานว่าจ้าง แต่ปัญหาของการรับจ้าง คือ บางครั้งนานถึง 3-5 วันถึงจะมีงานจ้างมาสักครั้ง หากไม่มีงานก็หยุดพักเฉย ๆ หรือตระเวนเก็บขยะและของเก่าขาย ดังนั้น รายได้จึงไม่แน่นอนและมีความเสี่ยงสูง เช่น อาชีพรับจ้าง

ที่ต้องขึ้น/ลงรถขนปูนหรืองานที่ต้องใช้แรงมาก ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีผู้ประกอบการอาชีพบริการอื่น ๆ เช่น จักรเย็บผ้า หมอตำแย เก็บค่าเช่าห้องน้ำ ขายชุดบูชา เป็นต้น หรือทำงานที่ตนเองมีพื้นฐานความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะแต่สร้างรายได้เลี้ยงตนเอง เช่น สานตักแตนใบจากขาย ให้เช่าพระ เป็นต้น คนไร้บ้านบางคนยึดงานอดิเรกที่ชอบเป็นการส่วนตัวแต่สร้างรายได้ เช่น “การดูพระ” แต่รายได้ก็ไม่แน่นอน ราคา “ปล่อยพระ” ก็ประมาณ 100-200 บาท คนไร้บ้านที่เลือกงานนี้สร้างรายได้ให้เหตุผลว่าแม้จะดูพระไม่เป็นเหมือนมืออาชีพมากนักหรือไม่เชี่ยวชาญว่าเป็นของจริงหรือของปลอมประการใด แต่อาศัยว่าบูชา (ซื้อ) พระมาในราคาไม่สูง และสามารถปล่อยพระต่อในราคาที่ไม่สูงมากนักเช่นเดียวกันแต่พอได้กำไรเล็กน้อย สถานที่ปล่อยพระก็เป็นแค่โต๊ะที่ตั้งอยู่ที่ บขส.ขอนแก่น ไม่ได้มีตู้ใส่พระจำนวนมากแบบตามร้านให้เช่าพระทั่วไป ซึ่งเป็นวิธีการง่ายแต่มีรายได้สำหรับเลี้ยงตัวได้อีกทางหนึ่ง

คนไร้บ้านบางคนเลือกทำอาชีพขายฝอยขัดหม้อเป็นอาชีพหลักและมีอุปกรณ์การขายที่ชัดเจน ได้แก่ รถล้อเข็นและฝอยขัดหม้อ โดยเขาเลือกอาศัยหลับนอนและใช้ชีวิตส่วนใหญ่ อยู่หน้าร้านขายเครื่องดนตรีแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ห่างจากศาลหลักเมืองขอนแก่นไปตามถนนเส้น บขส.ขอนแก่น ประมาณ 300 เมตร โดยที่เจ้าของร้านและยามรักษาความปลอดภัย (รปภ.) อนุญาตให้เขานอนได้ เขาจะตื่นนอนประมาณ 05.00 น. หลังทำการกิจส่วนตัวที่เจ้าของร้านอนุญาตให้ใช้ห้องน้ำข้างร้านได้ จากนั้นจะเข็นรถเก็บหาของเก่าก่อนตามเส้นทางประจำโดยจะเริ่มต้นจากตลาดตองแปด ตลาดหนองไผ่ล้อม โรงแรมเจริญธานี ตลาดบางลำพู ห้างแฟรี่พลาซ่า กศน.ขอนแก่น และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้วก็กลับ ซึ่งในขากลับเป็นช่วงสว่างแล้วเขาก็จะเปลี่ยนอาชีพเป็นการขายฝอยขัดหม้อแทน ซึ่งรายได้จากการขายฝอยขัดหม้อมีรายได้ไม่แน่นอน ในแต่ละวันเขาจึงมีรายได้เสริมจากการเก็บขยะขายร่วมด้วย โดยมีรายได้จากการขายขยะประมาณ 140-170 บาทต่อวัน แต่หากวันไหน ซึ่งเขาใช้คำว่าเจอ “ของดี” เช่น ขวด เหล็ก ทองแดง เป็นต้น ก็จะมีรายได้สูงถึงวันละ 500-1,000 บาท แต่คำว่าของดีที่เขาก็ไม่ได้พบบ่อยนัก

นอกจากอาชีพข้างต้นแล้วคนไร้บ้านบางส่วนแต่เป็นเพียงส่วนน้อยที่มีงานประจำทำ เช่น อาชีพยามรักษาความปลอดภัย (รปภ.) เป็นต้น หรือบางรายได้รับเงินครองชีพรายสัปดาห์หรือรายเดือนจากสามีที่เป็นคนทำงานเป็นหลัก เป็นที่น่าตกใจว่าคนไร้บ้านบางส่วนซึ่งเป็นส่วนน้อยมีรายได้จากการขายบริการทางเพศต่อ ครั้งทั้งคนไร้บ้านที่เป็นเพศชาย (สาวประเภทสอง) และเพศหญิง จากการสัมภาษณ์คนไร้บ้านซึ่งเป็นสาวประเภทสอง พบว่า ปัจจุบันใช้ชีวิตอยู่กับเพื่อน ๆ และขายบริการทางเพศในช่วงกลางคืนโดยการเดินตระเวนบริเวณ บขส.ขอนแก่น และสวนสาธารณะรักษานุสรณ์ ซึ่งนานครั้งจะกลับบ้านที่ภูมิลำเนาเดิม ส่วนในช่วงกลางวันจะนอนพักเอาแรงบริเวณ บขส.ขอนแก่น และตื่นนอนประมาณเที่ยง อาบน้ำ ตีหมาแพ่ และออกมานั่งเล่นอยู่บริเวณสวนสาธารณะรักษานุสรณ์ โดยจะเลือกให้บริการนวดในช่วงกลางวัน คิดค่าบริการนวด 40-50 บาทต่อครึ่งชั่วโมง ส่วนคนไร้บ้านอีกคน¹ ที่ขายบริการทางเพศเช่นเดียวกันและจะเลือกทำอาชีพหมอดูในช่วงกลางวัน แต่หากต้องการซื้อบริการทางเพศด้วยก็แล้วจะตกลงกัน ซึ่งราคาในการซื้อขายบริการทางเพศในแต่ละครั้ง

¹ ทีมวิจัยพบว่าคนไร้บ้านคนหนึ่งที่ตรวจพบมะเร็งปากมดลูกและมีกำหนดการจะเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลขอนแก่น โดยได้รับความช่วยเหลือจากการนัดหมายของทีมโรงพยาบาลขอนแก่น ซึ่งประเด็นนี้เป็นสิ่งที่เขากังวลใจอย่างมาก เพราะจะทำให้เขาขาดรายได้ และจะทำให้ลูก ๆ เดือดร้อนจากการขาดรายได้ของแม่พวกเขา (ทีมวิจัย, 2560)

ค่าบริการประมาณ 500 บาท หรือแล้วแต่จะตกลงตามความพึงพอใจของทั้ง 2 ฝ่าย คนไร้บ้านในกลุ่มที่เลือกอาชีพขายบริการทางเพศนี้ให้ข้อมูลว่าพวกเขาต้องระมัดระวังเรื่องโรคติดต่อและต้องรักษาสุขภาพของตนเองให้แข็งแรงอยู่เสมอเพื่อ “พร้อมที่จะทำงาน” อยู่ตลอดเวลา เพราะนั่นหมายถึงรายได้ที่เขาจะได้รับเพื่อให้สามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้

ซึ่งหากพิจารณาโดยภาพรวมจะพบว่ากลุ่มคนไร้บ้านทั้งหมดมีรายได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับค่าจ้างหรือการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนที่จะขึ้นในแต่ละวัน ถึงกระนั้นคนไร้บ้านก็มีความจำเป็นที่ต้องใช้จ่ายรายได้จากการประกอบอาชีพที่ตนเองได้มาในแต่ละวัน ซึ่งค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่จะหมดไปกับการซื้ออาหารเพื่อบริโภคในแต่ละมื้อ/วัน บางรายหมดไปกับค่าเช่า บุหรี่ ยารักษาโรค ขนมน้ำอัดลม ส่งกลับบ้านหรือฝากเป็นเงินออม เช่น กรณีคนไร้บ้านบางรายฝากเงินเก็บไว้กับร้านยา “นิรุษ” (ร้านขายยาบริเวณหน้าโรงแรมเจริญธานี) ซึ่งรู้จักกันมานานจากการที่เคยไปซื้อยาและไว้วางใจกันและกันบนพื้นฐานความสงสาร หรือ “แม่ฮ้อย” ซึ่งเป็นผู้ดูแลศาลเจ้าพ่อหลักเมืองขอนแก่น แต่ได้ให้การดูแลช่วยเหลือคนไร้บ้านในเขตศาลหลักเมือง 2-3 คน ซึ่งทำหน้าที่จัดหาอาหารในแต่ละวันให้กับคนไร้บ้านและออกแบบระบบเก็บเงินออมของคนไร้บ้านกลุ่มนี้ให้ด้วย ซึ่งจะให้เบิกเงินออมได้ก็ต่อเมื่อแม่ฮ้อยเห็นว่ามีความจำเป็นและสำคัญเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์คนไร้บ้าน พบว่า หลายคนมีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์การทำงานมาหลากหลายอาชีพ เช่น ช่างเสริมสวย ทำอาหาร ช่างฝีมือด้านงานก่อสร้าง ช่างซ่อมรถยนต์หรือจักรยานยนต์ ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า วาดภาพและอื่น ๆ เป็นต้น เนื่องจากพื้นฐานคนไร้บ้านที่มีการย้ายถิ่นและเปลี่ยนอาชีพอยู่บ่อยครั้งหรือบางรายใช้ชีวิตอยู่กับการทำงานในอาชีพนั้น ๆ อย่างยาวนาน ซึ่งน่าสนใจว่าหากบุคคลเหล่านี้ได้รับการพัฒนาศักยภาพหรือส่งเสริมในด้านอาชีพ อาจสามารถเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้ และสามารถกลับสู่สังคมเหมือนคนปกติทั่วไปในสังคมได้

2.3) การกินอยู่หลับนอนของคนไร้บ้าน

รูปแบบการบริโภคอาหารของคนไร้บ้าน พบว่า คนไร้บ้านมีรูปแบบการได้มาซึ่งอาหารและเครื่องดื่มในแต่ละมื้อหลายรูปแบบทั้งการขอข้าววัดรับประทาน² การทำงานล้างจาน/จัดโต๊ะแลกข้าวแถมการรอโรงงาน³ ในวันสำคัญต่าง ๆ หรือรอเจ้าภาพใจบุญเลี้ยงคนไร้บ้านและคนขาดแคลนของผู้มีฐานะดีในตัวเมืองขอนแก่น การรับข้าว/น้ำดื่มจากผู้ใจบุญที่สัญจรผ่านไปมา กรณีคนไร้บ้านที่พอมีรายได้จากการรับจ้างรายวันก็จะใช้วิธีการซื้อข้าวเหนียวหุงปิ้งหรือซื้อข้าวแกงง่าย ๆ บริเวณตลาดโบ้เบ้/ตลาดบางลำภูหรือร้านทั่วไปรับประทาน คนไร้บ้านบางคนให้ข้อมูลว่าหากวันไหนไม่มีรายได้ก็ “จ่ายอม” ต้องอดข้าวอดน้ำในบางมื้อหรือหลายมื้อ หรือใช้วิธีการรับประทานร่วมกับเพื่อนที่มีรายได้และพร้อมแบ่งปัน บางคนประสบภาวะขาดรายได้มาก ๆ ไม่มีเงินซื้อข้าวจะเลือกวิธีการขอดืมน้ำหนักร้านขายข้าวแกงแทนหรือบางรายสามารถขอดืมข้าวค่าน้ำกับร้านขายข้าวที่พอรู้จักกันได้เพื่อให้ผ่านไปในแต่ละมื้อ

² วัดในจังหวัดขอนแก่นที่คนไร้บ้านสามารถเข้าไปรับการอุปการะด้านอาหารและน้ำดื่มได้ ได้แก่ วัดศรีฐาน, วัดโมกขพลาราม, วัดธาตุพระอารามหลวง, วัดป่าชัยวัน, วัดจุฬาราม, วัดวิเวกธรรมประสิทธิ์ (ทีมวิจัย, 2560)

³ คนไร้บ้านบางคนเคยได้รับการบริการด้านอาหารและน้ำดื่มจากโรงงานที่จัดขึ้นโดยร้าน “ศึกษาภัณฑ์ขอนแก่น” ซึ่งเป็นร้านจำหน่ายอุปกรณ์เครื่องเขียนที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น (ทีมวิจัย, 2560)

ส่วนสถานที่ที่หลับนอนของคนไร้บ้านเป็นพื้นที่สาธารณะทั่วไปตามจุดต่าง ๆ ในตัวเมืองขอนแก่นดังกล่าวข้างต้น จากการสัมภาษณ์คนไร้บ้านให้ข้อมูลว่าการเป็นคนไร้บ้านช่วงแรก ๆ ไม่คุ้นเคยกับการนอนในสถานที่แบบนี้ ตอนกลางคืนจะนอนไม่หลับ จึงจะไม่นอน แต่จะออกมาเก็บขวดตามสถานที่ต่าง ๆ หากวันไหนนอนหลับก็จะเป็นลักษณะการหลับ ๆ ตื่น ๆ ทั้งคืน เนื่องจากสถานที่นอนเป็นที่โล่ง ไม่คุ้นเคย มีเสียงดังตลอดทั้งคืน ซึ่งเป็นลักษณะของการเป็นคนไร้บ้าน “มือใหม่” แต่พออยู่สักระยะก็ชิน สถานที่ที่หลับนอนของคนไร้บ้านจึงไม่ได้หิวหรือมีสัมภาระอะไรมากมาย เพื่อให้สะดวกต่อการเคลื่อนย้ายในช่วงกลางวันและกลางคืน มีเพียงกระเป๋าสตางค์ใส่สัมภาระเพียง 1-2 ใบเท่านั้น หากจำแนกสถานที่ที่หลับนอนในยามค่ำคืนของคนไร้บ้านในจังหวัดขอนแก่น จำแนกได้เป็น 3 ลักษณะตามสถานที่ที่อาศัย ดังนี้

1. สถานที่ชนส่งผู้โดยสารจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ 1 (บขส.ขอนแก่น) และสวนสาธารณะรัชดานุสรณ์⁴ หลายคนใช้อุปกรณ์เพียงเก้าอี้ยาวที่นั่งผู้โดยสารเป็นเตียงสำหรับการนอนพัก หลายคนมีหมอนและผ้าห่ม แต่บางคนก็ไม่มีอุปกรณ์เหล่านี้ จากการสำรวจและสัมภาษณ์พบว่าทุกคนไม่มีการกางมุ้ง ในขณะที่นอนหลับ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเพราะสถานที่ในการพักไม่เหมาะสมและไม่เอื้อสำหรับการกางมุ้ง ซึ่งในพื้นที่นี้มีคนไร้บ้านคนอื่นนอนรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกันในลักษณะนี้หลายคน ส่วนห้องน้ำคนไร้บ้านบางคนก็จะใช้บริการจากห้องน้ำ บขส.ขอนแก่น, ห้องน้ำสาธารณะสวนรัชดานุสรณ์ โดยมีค่าบริการ 3 บาทต่อครั้ง หรือถ้าวันไหนต้องการใช้ห้องน้ำแต่ไม่มีเงินติดตัวก็สามารถขอเข้าทำภารกิจส่วนตัวและขอค้างไว้ก่อนได้ หรือบางส่วนเลือกใช้ห้องน้ำของ บขส.ขอนแก่น เป็นที่อาบน้ำ ล้างหน้า แปรงฟันหรือทำภารกิจหนัก-เบาตามอัธยาศัย โดยในช่วงกลางวันจะเรียกเก็บค่าบริการ 3-5 บาท ส่วนในช่วงกลางคืนจะไม่มีเรียกเก็บค่าใช้จ่ายและสามารถเข้าใช้ได้ตลอด 24 ชั่วโมง

2. ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลเจ้าพ่อตลาดรถไฟหรือศาลาในสวนสาธารณะ คนไร้บ้านบางคนก็อาศัยอยู่บริเวณศาลหลักเมืองขอนแก่นก็จะเลือกหลับนอนในบริเวณศาลเจ้าแม่ธรณี หรือศาลาภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองขอนแก่น นอนในชายคาใต้ศาลาศาลบ้างหรือกรณีคนไร้บ้านที่ทำงานขายชุดบูชาริเวณศาลเจ้าพ่อหลักเมืองขอนแก่นจะใช้ผ้าใบกันฝนหุบลงมาเป็นเหมือนผนังห้อง ไม่ได้กางมุ้ง แต่เปิดพัดลมไถ่เย็นแทน คนไร้บ้านในเขตนี้ก็จะเลือกใช้บริการห้องน้ำของสำนักงานเทศบาลนครขอนแก่นหรือห้องน้ำในสวนสาธารณะซึ่งอยู่ใกล้ที่พัก เนื่องจากไม่คิดค่าบริการและสามารถเข้าใช้ได้ตลอด 24 ชั่วโมงเช่นเดียวกัน หรือบางรายที่อาศัยและใช้ชีวิตส่วนใหญ่บริเวณสถานีรถไฟจังหวัดขอนแก่นเป็นหลักก็จะเลือกอาบน้ำหรือใช้ห้องน้ำที่สถานีรถไฟหรือตลาดรถไฟเป็นหลัก โดยเก็บค่าบริการครั้งละ 5 บาท

3. เฝิงพักชั่วคราวในพื้นที่สาธารณะ คนไร้บ้านบางคนที่มีลู่วางดีขึ้นมาหน่อยและมีประสบการณ์การเป็นคนไร้บ้านมานานก็จะเลือกปลูกกระท่อปเป็นเฝิงพักแบบง่าย ๆ จากวัสดุเศษไม้ กระดาษ และผ้าใบนิลโฆษณาปะติดปะต่อกัน ซึ่งพบลักษณะนี้ใน 2 จุด คือ 1) สวนสาธารณะประตูเมือง (สวนเรืองแสง) โดยสามารถใช้น้ำดื่มจากระบบน้ำประปาที่ไหลผ่าน ส่วนน้ำที่ใช้ล้างข้าว หุงข้าว ทำกับข้าว ก็จะใช้น้ำจากสระน้ำ

⁴ ขณะเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยสวนสาธารณะรัชดานุสรณ์ปิดปรับปรุงเพื่อพัฒนาพื้นที่ ทำให้คนไร้บ้านที่เคยอาศัยในพื้นที่นี้ต้องย้ายออกและมาใช้ชีวิตภายในบริเวณ บขส.ขอนแก่น (แห่งที่ 1) แทนชั่วคราว แต่ ณ ปัจจุบัน บขส.ขอนแก่น (แห่งที่ 1) ถูกปรับเปลี่ยนและโยกย้ายให้ไปให้ใช้ บขส.ขอนแก่น (แห่งที่ 3) (แห่งใหม่) ซึ่งไกลตัวเมืองขอนแก่นออกไปราว 5 กิโลเมตร และเป็นเรื่องยากลำบากสำหรับการเคลื่อนย้ายที่อยู่ของคนไร้บ้าน ส่งผลให้คนไร้บ้านในเขตนี้ที่ไร้ที่อยู่อาศัย ไร้อาชีพและรายได้ในการประทังชีวิต (ทีมวิจัย, 2560)

ของสนามกอล์ฟเดิมที่มีการขุดดินเพื่อสร้างสนามกอล์ฟในบริเวณใกล้เคียง ๆ สระน้ำแห่งนี้จึงเป็นที่อาบน้ำ แหล่งอาหารธรรมชาติจากแหล่งน้ำนี้ และ 2) บริเวณริมรางรถไฟ ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของการรถไฟแห่งประเทศไทย แต่แม้จะมีกระต๊อบชั่วคราวกั้นถาวร แต่กลุ่มเหล่านี้ก็ยังเลือกใช้บริการห้องน้ำของสวนสาธารณะที่อยู่ใกล้ ๆ ซึ่งเปิดให้ใช้ได้ตลอด 24 ชั่วโมงโดยไม่มีค่าใช้จ่ายเช่นเดียวกัน และกลุ่มหลังนี้มีโอกาสถูกละเมิดจากนโยบายของโครงการรถไฟรางคู่ของภาครัฐร่วมกับจังหวัดขอนแก่น

2.4) สุขภาพและการเข้าถึงสิทธิในการรักษาพยาบาลของคนไร้บ้าน

ในด้านสุขภาพของคนไร้บ้าน พบว่า คนไร้บ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะเพศชายให้ข้อมูลว่าตนเองมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงดี ไม่ค่อยเจ็บป่วยหรือมีโรคประจำตัวอะไร แต่ก็มีคนไร้บ้านหลายคนที่มีปัญหาด้านสุขภาพทั้งก่อนและหลังจากออกมาเป็นคนไร้บ้าน จากการวิจัย พบว่า ในปัจจุบันคนไร้บ้านส่วนใหญ่มีภาวะสุขภาพที่มีโรคประจำตัวหลายคน ได้แก่ โรคลมบ้าหมู โรคหอบหืด โรคภูมิแพ้ ภาวะติดเชื้อ HIV โรคมะเร็งปากมดลูก อาการปวดกล้ามเนื้อ (แขน/ขา) ปัญหาสายตา (สั้น/ยาว) อาการรูบและเวียนและบางรายมีอาการทางประสาท (ภาวะจิตอ่อน ๆ) และภาวะสมองที่ไม่สมบูรณ์ (การรับรู้และการตอบสนองช้า) ร่วมด้วย ในขณะที่บางส่วนมองว่าตนเองมีสุขภาพแข็งแรงดี แต่หากมีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยไม่มากนักก็จะใช้วิธีการรักษาด้วยตนเอง เช่น วิธีการนอนพักผ่อน ใช้ผ้าชุบน้ำเช็ดตัว ซื้อมาจากคลินิกหรือร้านขายยาแผนปัจจุบันรับประทาน เช่น ยาพาราเซตามอลหรือยาต้านใจ เป็นต้น หรือเลือกดื่มสุรา (เหล้าขาว) เพื่อบรรเทาอาการปวดหรือเจ็บป่วย เป็นต้น นอกจากนี้คนไร้บ้านบางส่วนที่อาศัยอยู่บริเวณศาลหลักเมืองขอนแก่นให้ข้อมูลว่าหากเกิดการเจ็บป่วยก็จะเข้ารับบริการที่ฝ่ายสาธารณสุขของเทศบาลนครขอนแก่นเพื่อซื้อยาสามัญหรือยาแผนปัจจุบันรับประทานก็จะมีอาการดีขึ้น โดยมีค่าใช้จ่ายในการซื้อยาประมาณ 100 บาทต่อครั้ง ในประเด็นสุขภาพนี้คนไร้บ้านที่เลือกอาศัยขายบริการทางเพศเป็นกลุ่มที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เนื่องจากบางรายมีภาวะของการติดเชื้อ HIV จากการขายบริการทางเพศร่วมด้วย ซึ่งไม่สามารถเข้าถึงยาหรือการรักษาที่ตัวเมืองขอนแก่นได้และต้องกลับไปรับยาต้านไวรัสที่ภูมิลำเนาเดิมซึ่งเป็นพื้นที่ให้บริการและไกลออกไป ซึ่งในความจริงคนไร้บ้านที่ประสบปัญหานี้ให้ข้อมูลว่าต้องการโอนย้ายสิทธิรับยาที่ขอนแก่นได้ก็จะทำให้เขาเข้าถึงบริการได้ง่ายขึ้น และน่าเป็นห่วงว่าหลังการมีเพศสัมพันธ์กับคนเหล่านี้การแพร่กระจายของเชื้อจะเพิ่มขึ้นมากขึ้นน้อยเท่าใดหรือเพียงไรนั้นที่วิจัยยังไม่อาจจะสามารถทราบข้อมูลที่ชัดเจนได้

ในประเด็นเรื่องสุขภาพนี้จากการสัมภาษณ์ พบว่า คนไร้บ้านหลายคนมีภาวะการสูบบุหรี่และการดื่มสุราอยู่ในอัตราที่สูง ซึ่งพบว่าพบคนไร้บ้านหลายคนมีภาวะติดสุราและต้องมีการดื่มสุราเกือบทุกวัน โดยให้เหตุผลว่าเพื่อแก้เหนื่อยแถมเมื่อยจากการทำงานใช้แรงงานรับจ้าง หรือต้องการดื่มเพื่อลืมความทุกข์ความเครียดส่วนตัว หรือบางรายให้เหตุผลว่าเพื่อต้องการรักษาอาการปวดขา ปวดหัวหรือปวดไมเกรน หากได้รับ “เชื้อเพลิง” (เหล้าขาว) เข้าไปก็จะทำให้อาการทุเลาและดีขึ้นบ้าง ซึ่งโดยภาพรวมคนไร้บ้านเพศหญิงจะไม่ค่อยนิยมดื่มสุราและสูบบุหรี่ แต่ก็พบว่าบางรายแต่เป็นเพียงส่วนน้อยมีการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ประเภทสปาย (Spy) บ้างตามโอกาสงานเลี้ยงสังสรรค์หรือบางรายดื่มเบียร์เกือบทุกวันแต่ในปริมาณไม่มากนัก (เข้า 1 กระป๋องเย็น 1 กระป๋อง) และสูบบุหรี่ร่วมด้วยแต่อยู่ในปริมาณที่น้อยและเป็นเพียงส่วนน้อย ทั้งนี้ หากพิจารณาเป็นภาพรวมจะพบว่าคนไร้บ้านเพศชายจะมีลักษณะการดื่มสุราเกือบทุกวันมากที่สุด ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่าคน

ไร่บ้านที่ดื่มสุราทุกวันอยู่ในระดับที่เรียกว่า “เรื้อรัง” จนกระทั่งเคยได้ยินเสียงเพลง “ธรณีกรรแสง” (ดนตรีโหมโรงงานศพ) ขณะนอนหลับ รองลงมา คือ ไม่ดื่มเลยและนาน ๆ ค่อยจะดื่ม ครั้งละ 10 บาท และกลุ่มสุดท้าย คือ เคยดื่มแต่ในปัจจุบันเลิกดื่มแล้ว แต่มีภาวะติดสุรามาตั้งแต่ก่อนมาเป็นคนไร่บ้านจนมีคำกล่าวว่า “ดื่มเหล้ามากจนหลายคนรังเกียจทั้งเพื่อนทั้งญาติพี่น้อง และเมื่อไม่ยอมมีปัญหาเกี่ยวกับพี่น้องและเพื่อนจึงเลือกที่จะมาอาศัยอยู่คนเดียวแบบนี้” (สัมภาษณ์นายศรี (นามสมมติ) อายุ 60 ปี, 2560)

และบางรายก็เริ่มมาดื่มในช่วงที่กลายมาเป็นคนไร่บ้านแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าคนไร่บ้านบางส่วนที่ไม่ดื่มเหล้าไม่สูบบุหรี่มองคนไร่บ้านที่ดื่มหรือสูบบุหรี่ด้วยกันในทัศนคติที่เป็นเชิงลบ เพราะมองว่าคนไร่บ้านกลุ่มนี้เป็นคนไม่ทำงาน เพี้ยวหาขอเงินคนอื่นหรือขมดั่งค⁵ นอกจากนี้ประสบการณ์ของคนไร่บ้านบางคนเห็นว่าเคยมีกรณีการจัดตั้งศูนย์พักพิงคนไร่บ้านที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพส.) จากกรุงเทพฯ จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่พักพิงให้กับคนไร่บ้านในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งต้องเลิกไปถึง 2 ครั้ง เนื่องจากคนไร่บ้านที่มาอาศัยอยู่ด้วยกัน ดื่มเหล้าและทะเลาะกันเองจนคนในชุมชนไม่พอใจและกดดันให้ปิดศูนย์พักพิง ซึ่งคนไร่บ้านบางคนให้ข้อมูลว่า “ตัวเขาเองก็ไม่อยากอยู่จนต้องหาเรื่องออกมาเอง เพราะไม่ได้อยากอยู่ด้วย มีกฎระเบียบห้ามดื่มเหล้าแต่ก็มีการดื่ม มีกฎแต่ไม่ทำตามกฎ” (สัมภาษณ์นายหาญ (นามสมมติ) อายุ 43 ปี, 2560)

ส่วนการสูบบุหรี่ พบว่า โดยภาพรวมคนไร่บ้านสูบบุหรี่เล็กน้อย (จำนวนเฉลี่ย 1-5 มวนต่อวัน) รองลงมา คือ ไม่เคยสูบบุหรี่เลย และสูบเป็นประจำ แต่เป็นเพียงส่วนน้อย มีคนไร่บ้านเพียงส่วนน้อยที่เคยสูบบุหรี่แต่เลิกนานแล้ว นอกจากนี้ยังพบว่าคนไร่บ้านบางส่วนแต่เป็นส่วนน้อยเคยยุ่งเกี่ยวกับสารเสพติดในอดีต แต่ขณะวิจัยที่วิจัยไม่ทราบชัดเจนว่าในปัจจุบันยังมีการใช้สารเสพติดหรือไม่/อย่างไร

ในขณะการสัมภาษณ์กับคนไร่บ้านที่วิจัยสังเกตว่าคนไร่บ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีภาวะความเครียดเหมือนคนปกติทั่วไป พูดคุยสนุกสนาน เจ็บบ้าง หัวเราะบ้างปะปนกันไป แต่สะท้อนถึงภาวะไม่คิดมาก เป็นที่น่าสนใจว่าคนไร่บ้านพยายามหาทางออกของปัญหาชีวิตและสร้างความบันเทิงให้กับตนเองอยู่เสมอ ๆ เช่น การดูหนังกลางแปลงบริเวณศาลหลักเมืองขอนแก่นในคืนที่มีการว่าจ้างเพื่อการแก้บน ซึ่งพบว่ามีเกือบทุกคืน บางรายที่นึกสนุกขึ้นมาก็จะเลือกไปเล่นสันทนาการที่สถานีส่งปรับอากาศจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ 2 กรณีนี้คนไร่บ้านบางคนให้ข้อมูลว่าที่โต๊ะสนุกเกอร์เขารู้จักหลายคน ไปเมื่อไหร่ก็ได้เล่น มีพนันกันลูกละ 5 บาท เขาบอกว่าเคยเล่นได้มากที่สุดประมาณ 1,200 บาทต่อครั้ง แต่หลายครั้งก็เสียหลายบาท แต่ไม่ได้ไปเล่นบ่อยนัก ขณะที่บางรายเลือกนอนพักผ่อนในช่วงกลางวันเพื่อผ่อนคลายในวันที่ไม่ได้ทำงาน หรือเปิดวิทยุทรานซิสเตอร์ฟังเพลงหรือฟังธรรมะในช่วงกลางคืน บางรายเลือกจะอยู่กับ “ความรัก” กับการมองผู้หญิงหลายคน ๆ ในเวลาเดียวกัน เพื่อผ่อนคลายอารมณ์ส่วนตัว ยกตัวอย่างเช่น การสัมภาษณ์พูดคุยกับคนไร่บ้านรายหนึ่ง พบว่า ตอนนี้เขามีหญิงสาวที่มองอยู่ถึง 5 คนในเวลาเดียวกันนี้ และมี 3 คนเป็นเด็กเสิร์ฟร้านอาหารอยู่บริเวณตลาดบางลำพู เป็นร้านที่เขาไปเก็บขยะเป็นประจำ เจ้าของร้านค่อนข้างเอ็นดูเขา ทุกวันนี้ก็มีการติดต่อคุยกันทางโทรศัพท์บ้าง สังเกตว่าเมื่อ

⁵ “ขมดั่งค” เป็นคำที่คนไร่บ้านเรียกคนไร่บ้านด้วยกันเอง หมายถึง คนไร่บ้านที่มีพฤติกรรมเงินตราระวนเวียนขอเงินกับคนทั่วไปในสังคมไปเรื่อย ๆ ตลอดทั้งวัน เงินที่ได้จะมีตั้งแต่การซื้อข้าวซื้อน้ำเพื่อการบริโภค รวมไปถึงการซื้อเหล้า บุหรี่ หรือของจำเป็นอื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน และคนกลุ่มนี้มักไม่มีอาชีพและรายได้ที่แน่นอนเป็นหลักแหล่งเหมือนกลุ่มอื่น ๆ

คุยเรื่องนี้เขาจะมีรอยยิ้ม มีความสุข แต่ก็บอกอย่างถ่อมตนว่าไม่กล้าคิดอะไรมากตอนนี้เพราะตัวเองก็ยังเอาตัวไม่รอด มีเพียงความหวังไปวัน ๆ เท่านั้น

นอกจากนี้การวิจัยยังพบว่าการใช้ชีวิตของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะก็ต้องระมัดระวังตัวและรู้จักวิธีการเอาตัวรอดร่วมด้วย เนื่องจากคนไร้บ้านเป็นคนที่มาจากต่างที่ต่างถิ่นที่มีพื้นฐานและพื้นเพที่ต่างกัน บางคนชอบดื่มเหล้า บางคนเคยเลือกใช้สารเสพติด บางคนเป็นอันธพาล อารมณ์ร้อน คนไร้บ้านบางคนบอกว่าวิธีเอาตัวรอดที่ดีที่สุดเมื่อเจอคนในลักษณะนี้ คือ ต้องหลบไปที่อื่น ไม่ต้องคุยด้วย เมื่อกลุ่มนี้เห็นว่าเราไม่ให้ความสนใจในตัวเขาคนเหล่านี้ก็จะเดินหนีออกจากเราไปเอง นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรณีเรื่องการขโมยของของคนไร้บ้านด้วยกันเองซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำ หากคนไร้บ้านคนไหนมีสิ่งของมีค่าก็ต้องเก็บดี ๆ เช่น กระเป๋าเงิน โทรศัพท์ นาฬิกา เป็นต้น โดยบางคนบอกว่าถึงขั้นต้องมัดไว้ในเป่ากางเกงเลยก็มีเพื่อป้องกันการลักขโมยในชวณนอนหลับ นอกจากนี้คนไร้บ้านบางส่วนยังถูกคุกคามก่อกวนจากคนไร้บ้านด้วยกันเอง ซึ่งคนไร้บ้านเรียกลักษณะแบบนี้ว่า “พวกผี”⁶ ในภาษาของคนไร้บ้านที่รู้จักกันดีหรือคนขี้ยา คนดื่มเหล้าหรือวัยรุ่นที่สัญจรไปมาบ่อยครั้ง เช่น การขว้างปาสิ่งของใส่คนไร้บ้านที่นอนในพื้นที่ศาลเจ้าพ่อตลาดรถไฟ เป็นต้น นอกจากนี้คนไร้บ้านบางรายยังเคยมีประสบการณ์จากการถูกชักชวนจากคนปกติทั่วไปในสังคมให้ร่วมมีเพศสัมพันธ์ด้วย เช่น กรณีคนไร้บ้านที่อาศัยในสวนสาธารณะหนองยาวว่าในช่วงกลางคืนเขาเคยมีประสบการณ์ซึ่งเขาเข้าใจว่าเป็นกลุ่มเพศทางเลือกประเภทเกย์และกระเทย เข้ามาจอดรถหน้าทางเข้าสวนสาธารณะและเข้ามาขอให้เขาปีนรถให้ครั้งละ 50-200 บาทก็มีและขอมีเพศสัมพันธ์ด้วย และจะให้เงินเป็นค่าตอบแทน บางครั้งขณะที่นอนหลับก็มีคนหน้าตาดีขับรถเก๋งมาจอดหน้าทางเข้าและเดินเข้ามาปลุกตัวเขา โดยสะกิดเรียกและถามว่า “เอาเงินไหม ๆ” แต่ขอมีอะไรด้วย ซึ่งคนไร้บ้านก็ตอบปฏิเสธทุกครั้ง

ในเรื่องสิทธิหรือสวัสดิการด้านต่าง ๆ ของคนไร้บ้าน ที่วิจัยพบว่ามีหลายกรณี บางรายมีบัตรประจำตัวประชาชน มีสิทธิบัตรประกันสุขภาพถ้วนหน้า (บัตรทอง) แต่ไม่ได้โอนสิทธิมาที่ขอนแก่น และสิทธิยังอยู่ที่ต่างจังหวัดภูมิลำเนาเดิม บางคนมีบัตรประจำตัวประชาชนและบัตรทองแต่ไม่ได้ติดตัวและฝากเอาไว้กับลูกหลานหรือญาติที่ภูมิลำเนาเดิม ด้วยเหตุผลว่าต้องใช้ประกอบการรับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุหรือเบี้ยยังชีพผู้พิการในแต่ละรอบเดือนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ภูมิลำเนาเดิมที่มีชื่อตนเองในทะเบียนบ้าน บางรายมีบัตรประจำตัวประชาชนแต่ไม่มีบัตรทอง หรือซ้ำร้ายที่สุด คือ บางรายไม่มีแม้บัตรประจำตัวประชาชนและไม่มีบัตรทองติดตัวอะไรเลย ดังนั้น จึงเป็นอุปสรรคสำหรับการติดต่อขอความช่วยเหลือหรือรับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ จากภาครัฐหรือส่วนราชการ เช่น สิทธิในการเข้าถึงการรักษาพยาบาลเมื่อถึงคราวเจ็บป่วยหนัก ๆ ที่ต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาล เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานการณ์ปัญหาที่ต้องให้การช่วยเหลือคนไร้บ้านเป็น “รายกรณี” ต่อไป

⁶ “พวกผี” เป็นคำกล่าวของคนไร้บ้านที่มองคนไร้บ้านที่ก่อกวนคนไร้บ้านด้วยกันเอง ซึ่งเป็นลักษณะของการคุกคามความเป็นส่วนตัวของคน และกันในรูปแบบและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น ทำร้ายร่างกาย ลักขโมย ก่อกวนชวณเวลาอนหลับ เป็นต้น (ทีมวิจัย, 2560)

2.5) ความหวังและความฝันของคนไร้บ้าน

ความต้องการในปัจจุบันของคนไร้บ้านเพื่อช่วยให้คุณภาพชีวิตของเขาดีขึ้น พบว่า มีหลายอย่าง ได้แก่ ที่พักอาศัยหลับนอนชั่วคราว อาหาร เสื้อผ้าสำหรับการสวมใส่หรือเปลี่ยนของเก่า ยาสามัญประจำบ้าน ยากันยุง เสื่อรองนอนหรือสำหรับลูกค้านวด/จับเส้น อาชีพ/รายได้ เงินทุนตั้งต้น บัตรประจำตัวผู้พิการ บัตรประกันสุขภาพถ้วนหน้า (บัตรทอง) บัตรประจำตัวประชาชน ความต้องการในการตรวจสุขภาพ ความต้องการเรียนอาชีพ (เสริมสวยหรือทำอาหาร) รถเช่าสำหรับการเก็บขยะ กายอุปกรณ์ หรือคนไร้บ้านบางรายต้องการเพียงการเยี่ยมเยียน/ถามไถ่ทุกข์สุขเท่านั้นก็เพียงพอ เป็นต้น

ส่วนแผนชีวิตในอนาคตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น พบว่า มีหลายคำตอบที่ทีมวิจัยได้รับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการและความไม่ต้องการในชีวิตแตกต่างกันออกไป ดังนี้

1. กลุ่มที่อยู่กับปัจจุบันและมองไม่เห็นอนาคต คนไร้บ้านกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ให้เหตุผลว่าใช้ชีวิตอยู่ไปวัน ๆ ไม่รู้ว่าอนาคตจะเป็นอย่างไร เลยยังไม่ได้วางแผนว่าจะทำอะไร เป็นที่น่าสนใจว่าคนไร้บ้านบางรายมีวิสัยทัศน์ในการใช้ชีวิตประจำวันที่ตั้งมั่นอยู่บนหลักธรรมะ เช่น การยึดหลักไม่เบียดเบียนใคร เวลาคิดมาก อยากรู้ อยากมี ก็จะลบออกจากความคิดและคิดว่ามันเป็นจริงไม่ได้ แล้วก็ใช้ชีวิตเพิลิตเพลิน ตามอารมณ์และความต้องการของตัวเองในแต่ละวัน ในขณะที่คนไร้บ้านที่มีภาวะเรื้อรังโรคประจำตัวหรือการเจ็บป่วย อย่างเช่น กรณีคนไร้บ้านที่อยู่ในภาวะติดเชื้อ HIV เมื่อถามถึงอนาคตกลุ่มนี้จะมีภavnั่งนิ่งและเงียบ คิดไม่ออกนอกจากความต้องการโอนย้ายสิทธิการรักษาไปใกล้ ๆ ในตัวเมืองขอนแก่นและเมื่อถามถึงอนาคต คนไร้บ้านกลุ่มนี้จะมีสีหน้าเศร้าหมอง เหมือนรู้ว่าอนาคตคงจะอยู่อีกไม่นาน และไม่มีคำตอบใด ๆ จากปากคนไร้บ้านกลุ่มนี้ แม้ญาติพี่น้องคนไร้บ้านหลายคนจะรับรู้ว่ายาคติของตนเองมาใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะและมาใช้ชีวิตแบบไม่มั่นคง เช่น ที่พักที่ไม่มั่นคง อาชีพหรือรายได้ที่ไม่แน่นอน เป็นต้น ซึ่งต้องการให้ “ญาติ” ของตนในสถานะแตกต่างกันออกไปกลับไปใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในภูมิลำเนาเดิม แต่หลายคนก็ปฏิเสธการกลับไปอยู่บ้านด้วยเหตุผลว่าการกลับบ้านไม่มีงาน ไม่มีอาชีพ จึงไม่มีรายได้ที่จะเลี้ยงดูตนเอง จะไปเป็นภาระแก่ญาติพี่น้องหรือลูกหลานเพิ่มขึ้นไปอีก และเลือกที่จะอยู่แบบนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าอายุจะมากขึ้น แก่ตัวมากขึ้น ทำงานไม่ได้ ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ จึงคิดว่าค่อยจะกลับไปตายที่บ้านเกิดก็มี

2. กลุ่มที่ต้องการมีชีวิตอยู่ในสถานที่แบบเดิม คนไร้บ้านบางส่วนให้เหตุผลว่าไม่ประสงค์ในการเข้าพักในบ้านพักแม้จะมีการผ่อนค่าเช่าในราคาถูกก็ตาม มีคำพูดในลักษณะที่ว่า “จ่ายเท่าไรก็ไม่เอา ต้องผ่อนบาทเดียวก็ไม่เอา อยู่อย่างนี้ดีกว่า” (สัมภาษณ์นายไพร (นามสมมติ), อายุ 44 ปี, 2560) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคนไร้บ้านบางส่วนก็อาจไม่มีความพร้อมที่จะต้องแบกรับค่าใช้จ่ายสำหรับการเช่าที่พักแม้จะราคาถูกก็ตามและเลือกที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะแบบนี้ที่อาจไม่สบายกายแต่สบายใจมากกว่าหรือบางรายให้ข้อมูลว่า “หากให้ไปอยู่ในที่ที่หน่วยงานของรัฐหรือราชการจัดให้ แลกกับการมีที่นอน มีอาหารกิน ก็จะไม่ไป เพราะไม่อิสระ ไม่คุ้ม” (สัมภาษณ์นายพี (นามสมมติ) อายุ 40 ปี, 2560) หรือบางรายปฏิเสธเสียงแข็งว่า “จะไม่เช่าเด็ดขาด เสียตายเงินอยู่แบบนี้สบายใจอยู่แล้ว ไม่ต้องเสียค่าเช่า เงินที่ได้จะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น” (สัมภาษณ์นายชาย (นามสมมติ) อายุ 55 ปี, 2560) ขณะที่บางรายเห็นว่าตนเองมีรายได้ไม่แน่นอนจึงกังวลว่าจะไม่สามารถหาเงินมาเป็นค่าเช่าได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการใช้ชีวิตอยู่ในแบบเดิมแต่ยังต้องการความช่วยเหลือเฉพาะด้านที่จำเป็นและต้องการอยู่

3. กลุ่มต้องการมีอาชีพ มีรายได้และที่พักเป็นหลักแหล่ง คนไร้บ้านบางส่วนต้องการอยากมีครอบครัวเป็นหลักแหล่งเหมือนคนอื่น ๆ อยากมีบ้านพักไม่ต้องใช้ชีวิตในสถานที่สาธารณะเช่นนี้และมองถึงอาชีพที่จะเป็นหลักแหล่งตามพื้นฐานความรู้หรือประสบการณ์เดิมที่ตนเองเคยทำ เช่น ค่าขายของเบ็ดเตล็ด ขายส้มตำ ขายไส้กรอก ขายลูกชิ้นปิ้ง/ทอด ช่างเสริมสวย ช่างซ่อมรถ ช่างไฟฟ้าและเครื่องใช้อิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ต้องการการสนับสนุน “เงินทุน” ตั้งต้นและต่อยอดความสามารถพื้นฐานที่พวกเขามี ซึ่งพวกเขามองว่าหากเขามีอาชีพและมีรายได้ หรือมีการช่วยเหลือจากภาคส่วนต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องบ้านพักราคาถูกในลักษณะการผ่อนส่งหรือเช่าราคาถูก ซึ่งคิดว่าตนเองน่าจะมีความพร้อมที่จะสามารถส่งค่าเช่าตั้งแต่ 500 - 1,000 บาทต่อเดือน ก็มีความพร้อมที่จะสามารถจ่ายได้ เพราะมองเห็นโอกาสว่าหากมีบ้านเช่าหรือที่พักเป็นส่วนตัวจะสามารถมีพื้นที่พอที่จะปลูกผักหรือเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้เป็นอาหารได้ เป็นการลดรายจ่ายหรือถ้าผลผลิตมีมากก็อาจขายเป็นรายได้เสริมได้

4. กลุ่มไม่ต้องการความช่วยเหลือ คนไร้บ้านบางรายที่มีความมั่นใจในตนเองสูงและสามารถหาเลี้ยงตนเองได้ในอาชีพรับจ้างรายวันให้ข้อมูลว่าไม่ต้องการความช่วยเหลือใดใดจากบุคคลหรือองค์กร/หน่วยงานใดใด เพราะไม่อยากรุงยาก ไม่อยากเกี่ยวข้องและพึ่งพิงใจกับการใช้ชีวิตในแต่ละวันของตนเองที่อยู่แล้ว แต่ก็พร้อมให้ความร่วมมือกับการทำงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไร้บ้านคนอื่น ๆ ร่วมกับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ เนื่องจากมองว่าเป็นกลุ่มที่อยู่ในสถานะไม่แตกต่างกันกับตนเองมากนัก เพียงแต่บางรายอาจมีสถานะการมีที่อยู่อาศัยหรือมีรายได้สำหรับการเลี้ยงชีพตนเองได้แล้วระดับหนึ่งเท่านั้น

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ข้อมูลพื้นฐานของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น มีพื้นเพเป็นคนขอนแก่นและมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ มีอายุเฉลี่ย 30 ปี เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิงและอยู่ในวัยแรงงานและสามารถช่วยเหลือตนเองได้ สาเหตุการกลายมาเป็นคนไร้บ้าน พบว่า มีหลายสาเหตุ ทั้งปัจจัยทางครอบครัว เช่น ความขัดแย้งภายในครอบครัว เป็นต้น ปัจจัยส่วนบุคคล เช่น พฤติกรรม การชอบใช้ชีวิตอิสระ เป็นต้น หรือปัญหาด้านสุขภาพ นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น การศึกษาที่ไม่สูงมากนัก ภาวะตกงาน ขาดที่ดินทำกิน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม งานวิจัยพบว่า การกลายมาเป็นคนไร้บ้านมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายปัจจัยในคนไร้บ้านคนหนึ่ง ๆ จึงไม่อาจสรุปได้ชัดเจนว่าปัจจัยหลักมาจากสาเหตุหรือปัจจัยหลักคืออะไร ซึ่งสอดคล้องกับงานของบุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) ทำการวิจัยงานภาคสนามแบบมานุษยวิทยา ที่พยายามเอาตัวผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในบริบทคนไร้บ้านที่ต้องการศึกษาเท่าที่จะทำได้ งานชิ้นนี้ได้กล่าวถึงปัจจัยหรือสาเหตุอันทับซ้อนที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านไว้หลายจุด เช่น ปัญหาครอบครัวเปราะบาง เครือญาติไม่ได้ทำหน้าที่ในการประคับประคองสมาชิกที่ประสบปัญหาชีวิต ไม่มีรายได้ในภูมิลำเนาเดิม ไม่มีที่ดินทำกิน ตกงานเรื้อรัง หรือความผิดพลาดของตนเอง เช่น กินเหล้า เล่นการพนัน สังคมไม่ยอมรับ (เคยต้องโทษ) ความพิการ บุญเลิศจึงได้เสนอถึงสาเหตุการกลายมาเป็นคนไร้บ้านว่าต้องก้าวพ้นข้อถกเถียงว่ามาจากข้อบกพร่องส่วนบุคคลหรือเป็นผลเชิงโครงสร้างมากกว่ากัน เพราะชีวิตคนซับซ้อนเกินกว่าที่จะลดทอนให้เหลือมิติใดมิติหนึ่ง “การเป็นคนไร้บ้านจึงมีทั้งสาเหตุส่วนบุคคลและถูกซ้ำเติมด้วยข้อจำกัดเชิงโครงสร้างนโยบาย”

ในส่วนองวิถชีวิตคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่นอาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะที่อยู่ใจกลางเมือง อยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ ได้แก่ บริเวณ บขส.ขอนแก่น สวนสาธารณะริชานูสรณ์ ศาลหลักเมืองขอนแก่น สถานีรถไฟ สวนสาธารณะบึงแก่นนคร สวนสาธารณะประตูเมืองขอนแก่น หรือสวนสาธารณะหนองยาว เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของมูลนิธิอิสรชน (ม.ป.ป.) และอนรรฆ พิทักษ์ธานิน และคณะ (2559) ซึ่งนิยามว่าคนไร้บ้าน หมายถึง บุคคลที่ออกมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะหรือบนท้องถนนเป็นที่พักอาศัย หรือกลุ่มคนที่ไร้ที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยหรือมีที่กำบัง (Rootlessness) และสามารถพบได้บนพื้นที่สาธารณะ ที่จะอิงอยู่กับแหล่งหากินหรือพื้นที่ที่ตอบสนองความต้องการของคนไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งคนไร้บ้านในจังหวัดขอนแก่นเลือกสถานที่สาธารณะเฉพาะของแต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่ม เนื่องจากเป็นสถานที่ที่เอื้ออำนวยและตอบสนองต่อการใช้ชีวิต เช่น ด้าน อาชีพ ความปลอดภัย มีห้องน้ำ การเดินทาง เป็นต้น ขณะที่คนไร้บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพที่หลากหลาย แต่เป็น อาชีพที่อิสระอยู่นอกระบบไม่มีระบบสวัสดิการใด ๆ รองรับ รายได้ไม่แน่นอนและมีรายได้ต่ำ ไม่เพียงพอที่จะไป เช่าบ้านในราคาถูกได้ ในด้านการใช้ชีวิตจึงไม่ค่อยมีการประกอบอาหารเอง เพราะไม่มีที่อยู่อาศัย จึงมักซื้ออาหาร สำเร็จรูปบริโภคแบบง่าย ๆ เพราะไม่มีเครื่องครัวติดตัว

ด้านปัญหาสุขภาพ คือ การเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาลส่วนใหญ่มีสิทธิแต่ไม่ไปใช้สิทธิเพราะสิทธิอยู่ ภูมิลำเนาเดิม การเจ็บป่วยเล็กน้อยจึงเลือกเข้าร้านยาแผนปัจจุบัน เพราะสะดวกกว่าไม่ต้องเสียเวลา เสียรายได้ หรือเสียค่าใช้จ่ายรายวัน ส่วนปัญหาสุขภาพที่พบมากที่สุด คือ การดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในกลุ่มคนไร้บ้านเพศ ผู้ชาย เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมที่เอื้อต่อการดื่มหรือจากปัญหาส่วนตัว และนำมาซึ่ง ผลกระทบต่อสังคม สุขภาพและรายได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเผ่าไทย สีนอำพล และนฤภัค จันธิมา (2561) ที่ทำการวิจัยผลกระทบและแนวทางแก้ไขปัญหาจากการเข้าถึงเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ของนักศึกษาหญิงใน มหาวิทยาลัยในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์มาจาก 2 ปัจจัย คือ พื้นที่ทางกายภาพที่เอื้อต่อการดื่ม คือ มีแหล่งในการขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์อยู่ใกล้/ระยะทางไม่ไกล และ ปัจจัยทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมกับบุคคลอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อน รุ่นพี่-รุ่นน้อง และเพื่อนระหว่าง กลุ่ม ส่วนผลกระทบจากการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ประกอบด้วย ผลกระทบทางสังคม ผลกระทบด้าน งบประมาณและเวลา ผลกระทบด้านการเงิน (รายรับ) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ (รายจ่าย) และผลกระทบด้าน สุขภาพ ซึ่งมีลักษณะปัจจัยและผลกระทบคล้ายกันกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน

กลุ่มคนไร้บ้านมีสภาพปัญหาและความคาดหวังต่อความสุขของชีวิตที่แตกต่างกัน ได้แก่ กลุ่มที่ ต้องการพัฒนาดตนเอง เช่น ต้องการที่อยู่อาศัย มีรายได้ที่มั่นคง เป็นต้น กลุ่มที่พอใจกับการมีชีวิตในปัจจุบัน เช่น ได้ผ่อนคลาย ได้เพลิดเพลิน ได้สานสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น และกลุ่มที่ไม่คาดหวังใดๆ ท้อแท้กับชีวิต และ กลุ่มที่ไม่ต้องการความช่วยเหลือใด ๆ ใน 2 กลุ่มแรกนี้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของจิตตรา มาคะผล (2561) ซึ่งทำการวิจัย เรื่อง การศึกษาแนวทางส่งเสริมการทำงานเพื่อสร้างความสุขของผู้อายุในอาเซียน ซึ่งจิตตราได้ จำแนกความสุขที่ได้จากการทำงานออกเป็น 4 ด้าน (4R) กล่าวคือ R1 คือ ความสุขจากการได้สัมพันธ์กับผู้อื่น (Relationship) เช่น การได้ติดต่อสัมพันธ์ผู้คน เป็นต้น R3 คือ ความสุขจากการได้รับผลตอบแทนหรือรางวัล (Reward) เช่น การมีรายได้ การได้รับการยกย่อง เป็นต้น และ R4 คือ ความสุขจากการได้รับความเพลิดเพลิน (Relaxation) เช่น การได้เคลื่อนไหว การได้ทำงานเบา ๆ การได้ทำตามหัวใจปรารถนา เป็นต้น และส่วนที่ไม่

สอดคล้องกับงานของจิตตราและไม่พบในกลุ่มคนไร้บ้านในจังหวัดขอนแก่นเลย ได้แก่ R2 คือ ความสุขจากการได้รับการยอมรับ (Recognition) ได้แก่ การพึ่งตนเองได้ การได้รับการนับถือ การยอมรับในฝีมือ ซึ่งพบว่าคนไร้บ้านที่พบไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองที่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในสังคม ในขณะที่เดียวกันกลับมองว่าตนเองเป็นกลุ่มแปลกแยกที่คนทั่วไปไม่กล้าที่จะปฏิสัมพันธ์ร่วมด้วยซ้ำไป

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยพบว่าวิถีชีวิตของคนไร้บ้านก็มีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป กระบวนการช่วยเหลือและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไร้บ้าน จึงต้องมีความเฉพาะเจาะจงและสอดคล้องกับวิถีชีวิตในแต่ละกลุ่ม การแก้ปัญหาจึงควรพิจารณาเป็นราย ๆ หรือกลุ่มย่อยไป ไม่ควรใช้มาตรการเดียวกันกับทุกรายเพื่อให้คนไร้บ้านสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในปัจจุบันหรือหลุดพ้นจากความเป็นคนไร้บ้านในอนาคต ซึ่งอาจแตกต่างกันรายการณไปตามความต้องการและความจำเป็น เช่น ด้านที่อยู่อาศัย ด้านอาชีพและรายได้ ด้านการรักษาโรค ด้านบัตรประจำตัวแสดงสิทธิต่าง ๆ หรือด้านกำลังใจและการเยี่ยมเยียน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะกรรมการจัดทำผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่น. (2557). *ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่นปี 2555*.

ค้นเมื่อ 30 ธันวาคม 2558, จาก <http://Klang.cgd.go.th/kkn>

จิตตรา มาคะผล. (2561). *การศึกษาแนวทางส่งเสริมการทำงานเพื่อสร้างความสุขของผู้อายุในอาเซียน*.

Veridian E-Journal, Silpakorn University 11, 1 (เดือนมกราคม-เมษายน) : 1467-1486.

นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (ม.ป.ป.). *คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา Homelessness*. ค้นเมื่อ 14 กรกฎาคม 2560,

จาก <http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/66>

บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2546). *โลกของคนไร้บ้าน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ประชาไท. (2557). *มูลนิธิอิสรชนเผยผลสำรวจผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะใน กทม.* ค้นเมื่อ 15 กรกฎาคม 2557,

จาก <https://prachatai.com/journal/2014/03/52235>

เผ่าไทย สีนอำพล และนฤภัค จันทิมา. (2561). *ผลกระทบและแนวทางแก้ไขปัญหาจากการเข้าถึงเครื่องดื่ม*

แอลกอฮอล์ของนักศึกษาหญิงในมหาวิทยาลัยในจังหวัดเชียงใหม่. Veridian E-Journal, Silpakorn

University 11, 1 (เดือนมกราคม-เมษายน) : 679-697.

พรทิพย์ จอมพุก และรณภูมิ สามัคคีคารมย์. (2558). *รายงานตัวเลขการสำรวจสถานการณ์คนไร้บ้านและผู้ป่วย*

ข้างถนน เทศบาลนครขอนแก่น. โครงการประสานและหนุนเสริมการดำเนินงานเพื่อการสำรวจ

สถานการณ์คนไร้บ้านและผู้ป่วยข้างถนนเพื่อการสื่อสารเชิงนโยบาย.

มูลนิธิอิสรชน. (ม.ป.ป.). *วิสัยทัศน์ พันธกิจ และ ค่านิยมคนเร่ร่อน*. ค้นเมื่อ 14 กรกฎาคม 2560,

จาก <http://issarachon.org/vision-mission-definition-thai/>

ราชกิจจานุเบกษา. (2557). *พระราชบัญญัติคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง พ.ศ.2557*. ค้นเมื่อ 7 มกราคม 2561,

จาก http://library2.parliament.go.th/giventake/content_nla2557/law83-231257-1.pdf

สำนักงานจังหวัดขอนแก่น. (2547). *สถิติผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดขอนแก่น ปี 2547*. ค้นเมื่อ 30 ธันวาคม 2558,

จาก www.khonkaenpoc.com/khonkaen

สุภางค์ จันทวานิช. (2559). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนรรฆ พิทักษ์ธานิน และคณะ. (2559). *รายงานวิจัย การสำรวจข้อมูลทางประชากรเชิงลึกของคนไร้บ้าน*

ในเขตกรุงเทพมหานครและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม

สุขภาพ (สสส).

ภาษาต่างประเทศ

- Bahr H. (1973). *Skid Row-An Introduction to Disaffiliation*. Oxford: Oxford University Press.
- Canadian Observatory on Homelessness. (2012). Canadian Definition of Homelessness. Retrieved on 15 July 2017 from www.homelesshub.ca/homelessdefinition/.
- Homelessness Australia. (2012). There is no one definition of homelessness. Retrieved on 15 July 2017 from www.homelessnessaustralia.org.au/index.php/about/homelessness/what-is-homelessness
- Homelessness. (2017). Retrieved on 15 July 2017 from www.wikipedia.org/wiki/Homelessness
- National Health Care for the Homeless Council. (n.d). What is the official definition of homelessness? Retrieved on 15 July 2017 from www.nhchc.org/faq/official-definition-homelessness/
- Ravenhill M. (2008). *The culture of Homelessness*. Abingdon, Oxon: Ash gate Publishing Group.
- Yoshihiro Okamoto, Kazuo Hayakawa, Sadahisa Noguch, and Masumi Shinya. (2004). Homelessness and housing in Japan. Adequate & Affordable Houseing for All, International Conference, Toronto 24-27 June 2004. Retrieved on 15 July 2017 from www.urbancentre.utoronto.ca/pdfs/housingconference/Okamoto_et_al_Homelessness_.pdf